

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Факультет міжнародних економічних відносин
та туристичного бізнесу
Кафедра міжнародного бізнесу та економічної теорії

Кваліфікаційна робота бакалавра

на тему:

**«ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
УКРАЇНСЬКИХ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА
МІЖНАРОДНИХ РИНКАХ»**

Виконала:

студентка групи УМФ-41
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»,
освітньо-професійної програми
«Міжнародні фінанси»
Омаір А. І.

Керівник: к.е.н., доц. Чемчикаленко Р. А.

Рецензент: к.е.н., доц. Дуна Н. Г.

Харків – 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу
Кафедра міжнародного бізнесу та економічної теорії
Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)
Спеціальність 292 Міжнародні економічні відносини
Освітньо-професійна програма «Міжнародні фінанси»

ЗАТВЕРДЖУЮ

**В. о. завідувача кафедри міжнародного
бізнесу та економічної теорії**

Чемчикаленко Р. А.

_____ підпис

ініціали, прізвище

14 лютого 2024 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ**

Омаір Аліни Ігорівни

(прізвище, ім'я, по батькові студента)

1. Тема роботи: «Фінансові аспекти експортної діяльності українських аграрних підприємств на міжнародних ринках»

Керівник роботи: к.е.н., доц., Чемчикаленко Р. А.

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від 07.02.2024 р. № 4002-5/343.

2. Строк подання студентом роботи: 24 травня 2024 р.

3. Перелік питань, які потрібно розробити:

Теоретично-дослідницька частина. Дослідити теоретичні основи концепції експортної орієнтації агробізнесу в контексті міжнародних фінансів; визначити роль аграрних корпорацій у експортній діяльності; дослідити торговельно-економічні угоди та співпраця з іншими країнами як фактору інтенсифікації експортної діяльності вітчизняного аграрного бізнесу.

Аналітично-рекомендаційна частина. Здійснити аналіз обсягів та фінансових результатів експорту сільськогосподарської продукції; визначити ризики та можливості фінансового управління в умовах міжнародного експорту; окреслити напрямки взаємодії українських аграріїв з фінансовими інституціями у контексті експортних операцій .

4. План роботи:

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Вибір, погодження та затвердження теми, призначення наукового керівника
2	Робота з джерелами інформації для написання кваліфікаційної роботи; вивчення нормативних та урядових актів; складання бібліографії наукових джерел
3	Складання календарного плану та розширеного плану-конспекту роботи, узгодження з керівником
4	Написання першого, теоретично-дослідницького розділу
5	Написання другого, аналітично-рекомендаційного розділу
6	Звіт керівника і студента про хід виконання роботи на кафедрі
7	Попередній захист кваліфікаційної роботи
8	Доопрацювання роботи у відповідності до зауважень з попереднього захисту; узгодження виправленого варіанту роботи з науковим керівником
9	Оформлення тексту роботи; подання роботи науковому керівникові для написання відгуку
10	Зовнішнє рецензування кваліфікаційної роботи
11	Захист кваліфікаційної роботи на засіданні Державної екзаменаційної комісії

5. Дата видачі завдання: 14 лютого 2024 р.

Студент

підпис

Омаір А. І.

ініціали, прізвище

Керівник роботи

підпис

Чемчикаленко Р. А.

ініціали, прізвище

ВСТУП

В контексті інтеграції України у світовий економічний простір сільськогосподарський сектор є одним із пріоритетних і стратегічно важливих секторів національної економіки. Агросектор України забезпечує 12 % валового внутрішнього продукту, 22 % робочих місць і 38 % вартості експорту. У той же час сучасний стан сільськогосподарського сектора характеризується наявністю проблем, що виникають через особливості сільськогосподарського виробництва, сезонності виробництва, високої залежності від природних і кліматичних факторів, нестабільності цін на сільськогосподарську продукцію, недостатньої інвестиційної привабливості галузі, труднощів із залученням кредитних ресурсів.

Експортна стратегія підприємств аграрного сектору України багато в чому залежить від ефективності аграрної політики та належної участі держави в її формуванні та реалізації. В умовах обмеженості бюджетних ресурсів мобілізувати механізми державного регулювання економічних процесів, що реалізуються правовими, адміністративними, фінансово-економічними методами впливу важливе місце в державному регулюванні економіки займають методи фінансового регулювання, в тому числі з використанням бюджетних, податкових, митних інструментів, грошово-кредитної, цінової, інвестиційної політики. Тому вивчення фінансових аспектів експортної діяльності українських аграрних підприємств на міжнародних ринках особливо важливо, враховуючи обмежені фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств, тенденцію до скорочення бюджетних витрат на розвиток промисловості, загострення соціально-економічних проблем через політичну та економічну нестабільність в країні, а також інтеграцію України у світовий економічний простір.

Питаннями фінансових аспектів експортної діяльності аграрних підприємств в різний час займалися такі вчені, як Бабан Т. О., Васютинська Л. А., Вербицька Г. Л., Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я., Галас Л. І., Дзямучич М. І.,

Шматковська Т. О., Гальцова О. Л., Гончаренко І. В., Гах А. В., Ковалевська О. С., Гуменюк Я. М., Доцюк С. О., Дяченко О. П., Зеленський А. В., Карасьова Н. А. Кнейслер О. В., Письменна Т. В., Костецький В. В., Лубкей Н. П., Лисак О. І., Андреева Л. О., Матвіїшин Є. Г., Гаврюшина М. Є., Мацибора Т. В., Мустафаєва Л. А., Босак А. О., Надвиничний С. А., Наконечна К. В., Негрей М. В., Тараненко А. А., Костенко І. С., Осташко Т. О., Ощепков О. П. Магденко С. О., Павлова О. М., Ісхаков Є. Ш., Петренко О. П., Радченко О. П., Карадобі Т. В., Самошкіна І. Д., Гриб Є. С., Старинець О. Г., Стендер С. В., Фіщук І. О., Харченко В. В., Харченко Г. А., Чемчикаленко Р. А., Школьник І. О., Боярко І. М., Дейнека О. В. та інші.

Проте, поглибленого дослідження вимагає природа експортної діяльності українських аграрних підприємств на міжнародних ринках. Ступінь розробленості питань, пов'язаних із дослідження їх фінансових аспектів, нажаль, є недостатньою, тому практична значимість вивчення цих питань для системи глобальних фінансів визначили науковий інтерес до даної тематики, а також мету і завдання дослідження.

Метою кваліфікаційного дослідження є з'ясування фінансових аспектів експортної діяльності українських аграрних підприємств на міжнародних ринках. Для досягнення зазначеної мети в роботі передбачено вирішити такі завдання:

- дослідити концепцію експортної орієнтації українського агробізнесу в контексті міжнародних фінансів;
- визначити роль та місце аграрних корпорацій у експортній діяльності;
- вивчити торговельно-економічні угоди та співпрацю з іншими країнами як фактору пожвавлення експортної діяльності вітчизняного аграрного бізнесу;
- здійснити аналіз обсягів та фінансових результатів експорту сільськогосподарської продукції;
- проаналізувати ризики та можливості фінансового управління в умовах міжнародного експорту;

– окреслити напрямки взаємодії аграрних підприємств з фінансовими інституціями у контексті експортних операцій.

Об'єктом дослідження є феномен експортної діяльності українських аграрних підприємств на міжнародних ринках.

Предметом дослідження є економічні відносини, що виникають у процесі фінансового регулювання аграрного сектору економіки.

Науково-методичною основою виконання кваліфікаційної роботи є сукупність *наукових методів*. В ході дослідження застосувались порівняльний аналіз, логіко-семантичний метод, історичний метод, метод аналізу та синтезу, системно-аналітичний метод, метод статистичних порівнянь, метод економіко-статистичного моделювання, абстрактно-логічний та інші методи.

Основні результати дослідження полягають у наступному: запропоновано використовувати розширений механізм фінансового регулювання аграрного сектору економіки, що реалізується методами бюджетно-податкового, грошово-кредитного та цінового регулювання шляхом впливу регулюючих суб'єктів; вдосконалено підходи до визначення сутності поняття «фінансові аспекти експортної діяльності» як складової частини механізму експортного регулювання економіки, що передбачає фінансовий засіб впливу на соціально-економічний розвиток держави шляхом стимулювання концентрації фінансових ресурсів у одних суб'єктів та обмеження доступу і приросту фінансових ресурсів у інших; розроблено теоретико-методичні підходи щодо активізації механізму фінансового регулювання експортної діяльності аграрного сектору економіки в умовах інтеграції України до світового економічного простору на основі можливості імплементації досвіду країн із розвиненою ринковою економікою.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати можуть використовуватись у практиці для забезпечення дієвості фінансового регулювання експортної діяльності на національному та світовому ринках. Матеріали кваліфікаційної роботи можуть надати допомогу при первинній організації експортної діяльності вже існуючих та нових аграрних компаній, зокрема, при оцінці всіх фінансових ризиків, в тому числі і регулюючих

факторів, що впливають на діяльність компаній; при організації структури ефективного управління, формуванні короткострокових та довгострокових цілей і міжнародному фінансовому середовищі. Викладений в дослідженні матеріал може бути корисним при формуванні експортних стратегій підприємств на міжнародних ринках, а також при організації їх фінансової діяльності за відповідними напрямками.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися у матеріалах VII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні перетворення міжнародного бізнесу» (м. Харків, 23 квітня 2024 р.). Висновки та пропозиції опубліковано у тезах конференції [60].

Структура і обсяг. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаних джерел. Роботу викладено на 98 сторінках (з урахуванням списку використаних джерел та додатків). В дослідженні є 25 рисунків та 3 таблиці. Список використаних джерел містить 103 найменувань на 12 сторінках. Робота містить 4 додатки на 5 сторінках.

РОЗДІЛ 1 КОНЦЕПЦІЯ ЕКСПОРТНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ АГРОБІЗНЕСУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСІВ

1.1 Фінансові аспекти експортної діяльності аграрних компаній

На шляху інтеграції України та суб'єктів її господарства у світову економіку зростає значущість зовнішньоторговельної діяльності, як для всієї економіки, так і для економіки окремих підприємств. Зростання обсягів зовнішньоторговельного обороту забезпечується насамперед за рахунок збільшення обсягів експорту продукції. Експортна діяльність має велике значення для економіки, оскільки багато українських підприємства є експортоорієнтованими, значна частина державного бюджету формується за рахунок митних платежів від експортної діяльності підприємств.

Аграрний сектор є однією з основних галузей національної економіки України. До початку повномасштабної війни вітчизняний агросектор зростав на 5–6 % на рік, при цьому сільськогосподарське виробництво становило 10 % ВВП, а переробка сільськогосподарської продукції – 16 % ВВП. Галузь сільського господарства є провідним постачальником певних видів продовольства і забезпечує еквівалент 6 % калорій усього споживання у світі. Україна була лідером у міжнародній торгівлі соняшниковою олією (№ 1 у світі), ріпаком і ячменем (№ 3 і № 4 відповідно) та іншими агропродуктами. Торгівля сільськогосподарською та харчовою продукцією приносила Україні близько 22 млрд дол. США на рік, що дорівнювало 41 % від загального обсягу експорту. Розвиток індустріального сільськогосподарського виробництва в Україні дозволив нашій країні успішно конкурувати на міжнародних ринках, а включення максимальної кількості земель у сільськогосподарський обіг призвело до більш інтенсивного зростання за рахунок вдосконалення технологій виробництва, а також виробництва продукції з вищою доданою вартістю [74].

На сучасному етапі розвитку світової економіки та економіки України в експортна діяльність розвивається досить активно, незважаючи на політичні й

мілітарні виклики та складність умов, в яких доводиться працювати українським підприємствам.

Сільське господарство займає важливе значення у господарському комплексі країни, оскільки у глобальній економіці все взаємозалежне, отже стабільна, прогресуюча сільськогосподарська діяльність необхідна рівномірного розвитку всіх відповідних галузей господарства. Сьогодні питання дослідження фінансових аспектів діяльності аграрних підприємств набуває великого значення., адже рівень розвитку аграрних підприємств безпосередньо впливає на життєвий рівень населення України та на економіку загалом [50].

Аграрний напрямок досить ресурсомісткий, враховуючи тривалий виробничий цикл та період обігу коштів, який за деякими секторами того чи іншого господарства сягає кількох років. Виходячи з цього зрозуміло, що цій сфері необхідне постійне та стабільне джерело фінансування, яке забезпечило б виробничий цикл на якісному та технологічно новому рівні.

Сектор сільського господарства постійно потребує стабільного фінансування своєї діяльності, то зовнішнього, то внутрішнього, адже найменший збій у постійно діючому виробничому циклі може призвести до зтяжнього, низькорентабельного або навіть збиткового стану. Відомо, що сільське господарство є досить ризикованим, тому вирішення проблем зниження ступеня цього ризику має приймати держава, оскільки саме воно має багаторічний досвід у регулюванні агровиробництва.

Зовнішні валютні надходження, зазвичай, є більш прибутковими, ніж продаж сільськогосподарської продукції на внутрішньому ринку. Крім того, експорт є джерелом обігових коштів, інвестицій, стабільності розвитку та процвітання сільськогосподарських підприємств в умовах, коли внутрішній ринок України перебуває в кризі, а купівельна спроможність населення знижується. Водночас фінансування експортної діяльності є складним для сільськогосподарських підприємств з різною організаційно-правовою формою. Оскільки отримати достатню кількість коштів на кредитних умовах складно і

дорого, дослідження умов та джерел фінансування експортної діяльності сільськогосподарських підприємств є важливим і актуальним завданням [32].

Експортна діяльність вимагає від сільськогосподарських виробників додаткових витрат та інвестицій. Це, насамперед, витрати на розробку та реалізацію маркетингових стратегій, отримання сертифікатів (часто далеко від місця розташування господарства і навіть за кордоном), а також дотримання суворих стандартів якості та безпеки під час виробництва, збирання, транспортування та зберігання сільськогосподарської продукції. Заходи, спрямовані на виконання цих вимог, потребують значних інвестицій, які не можуть бути покриті власними ресурсами як за обсягом, так і за термінами окупності. Водночас, потреби у фінансуванні експорту сільськогосподарської продукції залежать від рівня розвитку країни. Наприклад, на багатьох ринках, що розвиваються, агробізнесу складно отримати фінансування для експортної діяльності через нестабільність соціально-економічного середовища, високий ризик фінансування та крихкість фінансової системи в цих країнах. Як зазначають вітчизняні автори, одним із можливих шляхів фінансування експорту сільськогосподарської продукції є механізм державно-приватного партнерства. Цей механізм був запроваджений в Україні Законом України «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності» [72]. Пріоритетним напрямом розвитку експорту аграрної продукції України є запровадження механізму державно-приватного партнерства, який має бути частиною багаторівневої системи розвитку експорту та добре зарекомендував себе в Європі. Фінансові механізми стимулювання експортної діяльності враховують інтереси національних експортерів та суспільні інтереси в особі держави на національному, регіональному та міжнародному рівнях. Тож, реалізація функцій системи підтримки аграрного експорту (регулювання, просування та захист) створює синергетичний ефект завдяки взаємодії форм та інструментів у стійкому, багаторівневому, нелінійному взаємозв'язку (рис. 1.1).

Питання фінансування експорту сільськогосподарської продукції вирішується аграрними компаніями шляхом інвестування власних коштів або

запозичень. Одним із способів залучення значних коштів є первинне публічне розміщення (Initial Public Offering, IPO) цінних паперів, таких як акції, облігації, депозитарні розписки та паї. IPO зазвичай використовується переважно для публічного розміщення пайових цінних паперів.

Згідно з визначенням ресурсу Investopedia, IPO – це коли приватна компанія випускає нові акції з метою публічного розміщення [97]. Загалом, залучення капіталу через IPO сприяє підвищенню статусу, кредитного рейтингу та престижу компанії-емітента, а також збільшує ліквідність її акцій, перетворюючи їх на високоліквідний платіжний засіб. Як наслідок, вони мають легший доступ до коштів, запозичених у іноземних фінансових установ, які є значно дешевшими та надаються на більш тривалий період часу.

Рисунок 1.1 – Багаторівнева система розвитку аграрного експорту

Джерело: [6]

Відповідно до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», первинне публічне розміщення цінних паперів – це оприлюднення повідомлення про продаж цінних паперів невизначеному колу осіб на підставі публікації в засобах масової інформації або в інший спосіб [69]. Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку України визначає публічну пропозицію акцій як пропозицію акцій публічного акціонерного товариства інвесторам, при якій розміщення акцій здійснюється серед більш ніж 100 фізичних та/або юридичних осіб, які не є акціонерами товариства, а існуючі акціонери емітента не мають права здійснювати підписку на нові акції для придбання акцій, що пропонуються [68]. Тут слід зазначити, що такі методи фінансування аграрного експорту, як правило, недоступні для малих та середніх сільськогосподарських підприємств, що актуалізує проблему вдосконалення організаційно-інституційних засад фінансування аграрного експорту в системі підтримки аграрної експортної діяльності.

Національна політика підтримки експорту може бути орієнтована як на внутрішній, так і на зовнішній ринок, але ключовим моментом є дотримання балансу між конкуренцією та безпекою. Зовнішньоорієнтована політика сприяння експорту включає тарифну, валютну, зовнішньоторговельну та макрофінансову політику, тоді як внутрішньоорієнтована політика сприяння експорту включає промислову та галузеву політику, облікову політику, податкову політику, інвестиційну політику, грошово-кредитну політику, політику у сфері досліджень та навчання, а також регіональну політику [22].

У межах глобалізаційної парадигми реалізація організаційно-інституційних засад системи підтримки експортної діяльності аграрних підприємств передбачає залучення всіх рівнів управління – інституційного, місцевого, регіонального, субрегіонального, національного, міждержавного та наднаціонального – і взаємодію форм та інструментів у стійкому багаторівневому, нелінійному взаємозв'язку, синергетичному ефекті, що забезпечує оптимальну реалізацію функцій (регулювання, стимулювання, захист). Така система складається з підсистем (суб'єкти управління – органи

державної влади та міжнародні організації), об'єктів управління – сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм, інфраструктури та громадянського суспільства (компанії агробізнесу – асоціації експортерів, сільськогосподарські виробники – асоціації експортерів). Створення платформи для взаємного діалогу між підсистемами, забезпечення внутрішнього та макрорегіонального балансу забезпечує налагодження взаємовигідних відносин між усіма зацікавленими сторонами та дозволяє уникнути конфлікту інтересів між суб'єктами управління. Впровадження механізмів державно-приватного партнерства в рамках багаторівневої моделі сприяння експорту сільськогосподарської продукції з використанням торговельної адвокації; виявлення зовнішніх загроз та несприятливої кон'юнктури на світовому аграрному ринку; страхування ризиків експортної діяльності сільськогосподарських підприємств; сприяння розвитку та застосуванню інформаційних та інноваційних технологій в діяльності експортоорієнтованих сільськогосподарських підприємств; зовнішня підтримка, необхідна для здійснення експортної діяльності (трейдингові компанії та торговельно-економічні місії). З огляду на інтеграцію України в Європу та розвиток українського аграрного експорту до ЄС, важливим є впровадження європейських норм щодо фітосанітарного контролю та управління дотриманням технологій і стандартів якості та безпечності в процесі виробництва, збирання, транспортування та зберігання сільськогосподарської продукції (рис. 1.2) [56]. Таким чином, фінансування сільськогосподарського експорту не може розглядатися окремо від інших аспектів зовнішнього середовища. Важливим моментом при цьому є забезпечення ефективності використовуваних інструментів та заходів .

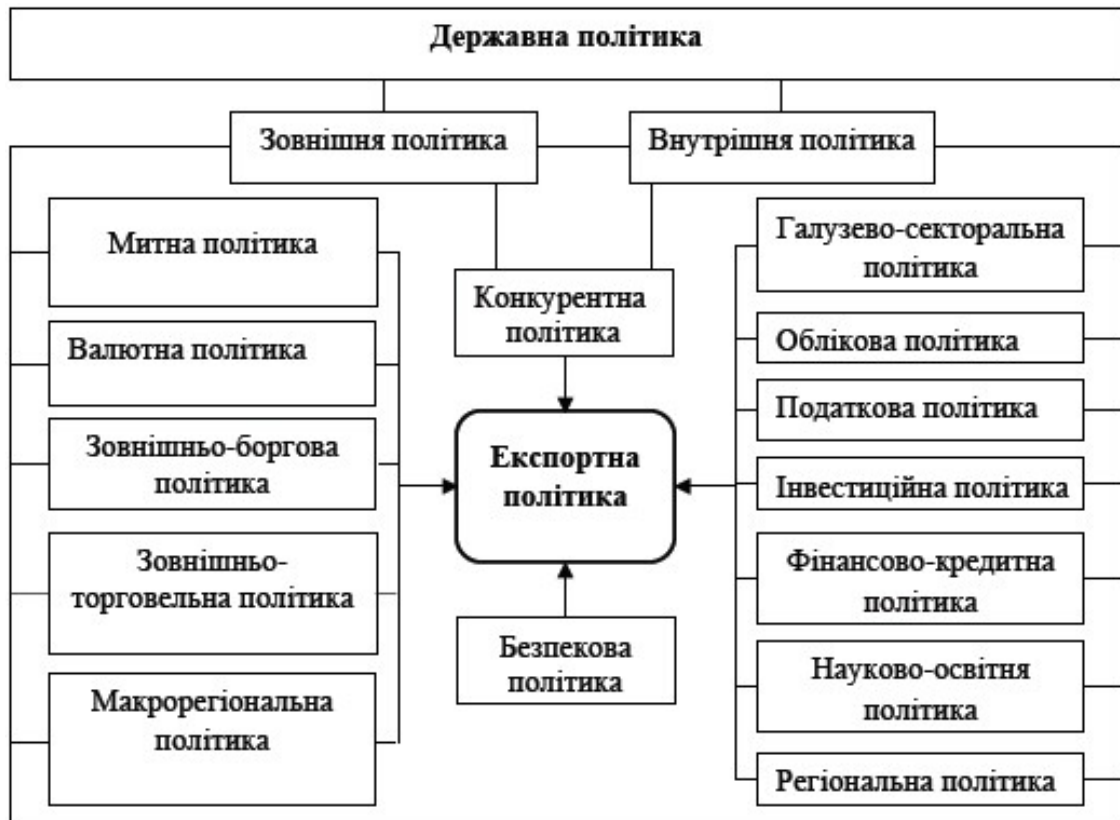

Рисунок 1.2 – Напрямки політики підтримки експортної діяльності підприємства

Джерело: [56]

На сьогоднішній день у зв'язку з обмеженістю фінансової підтримки з боку держави саме сільськогосподарські підприємства мають шукати власні джерела фінансування щодо підвищення рівня розвитку. Таким чином, можна визначити проблеми, що заважають стабільному розвитку агропідприємств: відсутність скоординованості у прийнятті управлінських рішень на державному та регіональному рівнях влади у галузі управління розвитком аграрного підприємства; низька ефективність інтеграції виробництва та науки. Насамперед державна підтримка має бути спрямована на найважливіші прикладні розробки та фундаментальні дослідження орієнтованих на швидку віддачу.

До зовнішніх джерел фінансування відносяться позикові джерела, до них відносять довгострокові кредити банків та інші кредитні ресурси, цільовий державний кредит, спрямований на конкретний вид інвестування та залучені джерела – це внески сторонніх вітчизняних та зарубіжних інвесторів (гранти,

безповоротна фінансова допомога); до внутрішніх – самофінансування, частина прибутку, спрямована в розвиток виробництва, амортизаційні відрахування, доходи від основних засобів, частина залишків оборотних активів, емісія цінних паперів.

Розглядаючи внутрішні джерела фінансування сільськогосподарських підприємств, можемо сказати, що ситуація в аграрному секторі дуже складна. Щодо рівня зносу основних виробничих фондів, то цей показник досягає 70–80 %, що не дозволяє виконувати сезонні польові роботи в оптимальний період або в повному обсязі [13].

Джерела фінансового забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств наведені на рис. 1.3.

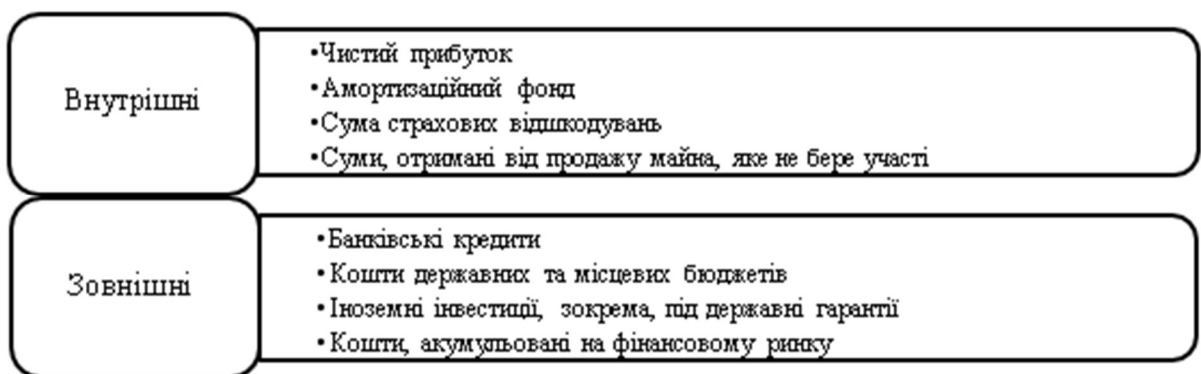

Рисунок 1.3 – Джерела фінансового забезпечення діяльності аграрних підприємств

Джерело: [13]

На сьогоднішній день в агропромисловому комплексі амортизація не виконує у повному обсязі відтворювальну функцію. Основною причиною тривалого відновлення основних виробничих засобів, в результаті їхнього зносу, є те, що наявність дебіторської заборгованості, у тому числі простроченої, низька частка грошових розрахунків не дають можливості амортизації трансформуватися у фінансові ресурси, спрямовані на відновлення діяльності.

Розглядаючи зовнішнє фінансування необхідно відзначити, що за останні роки воно зазнало значних змін; спостерігається поява нових форм фінансування

– вексельне кредитування, франчайзинг, агролізинг, венчурне фінансування та фінансування через випуск пайових та боргових паперів [16].

За умов малозабезпеченості сільськогосподарською технікою аграрні підприємства все частіше використовують агролізинг. В законі України «Про фінансовий лізинг» говориться, що лізинг – це підприємницька діяльність, спрямована на інвестування власних або залучених фінансових ресурсів, і складається з пропозиції орендодавця виключно орендарю протягом певного періоду часу використовувати майно, яке належить орендарю або придбане за угодою з орендарем. Об'єктом оренди є основний актив, який відповідно до закону може бути класифікований як основний капітал, вільне пересування якого на ринку не заборонено і не має обмежень при передачі в оренду [71].

На сьогодні лізинг є одним із головних фінансових інструментів, який дозволяє здійснювати повномасштабні капітальні вкладення у розвиток матеріально-технічної бази будь-якого виробництва. Основні переваги лізингу перед звичайним банківським кредитом зазначені у табл. 1.1.

Таблиця 1.1 – Переваги лізингу перед банківським кредитом

Банківський кредит	Лізинг
Необхідність застави 150-200 % від суми кредиту	Об'єкти лізингу є заставою
Перший внесок у банк за передане у лізинг майно (обладнання, обладнання); він дорівнює 22-30 % від загальної вартості техніки, а відсоток комісійних складає близько 17-20 %	Перший внесок 10 %, а відсоток комісійних у лізинговій схемі стабільний, фіксований та становить 7 % річних від вартості взятої в лізинг техніки та обладнання
Процес надання кредиту відбувається у кілька етапів і потребує більше часу	Питання надання кредитів та фінансування відбувається одночасно
Новому підприємству практично неможливо взяти кредит на придбання техніки або обладнання	Лізинг дає можливість новому підприємству розпочати діяльність

Джерело: [16]

Порівняно з іншими способами придбання обладнання, а саме купівля з відстрочкою оплати, банківський кредит тощо, лізинг має низку істотних переваг: він дає лізингоодержувачу можливість розширити виробництво та

налагодити обслуговування обладнання без одноразових витрат і необхідності залучення позик; під час укладання угоди про лізинг пом'якшується проблема обмеженості ліквідних коштів. Витрати на придбання устаткування поступово розподіляються весь термін дії угоди.

Фінансовий ринок лізингових послуг зростає швидкими темпами. На сьогоднішній день на ринку лізингових послуг працюють лізингодавці – лізингові компанії та комерційні банки. Про ефективність такої форми фінансування свідчить досвід розвинених країн, де завдяки лізингу зростають продажі нової техніки, а розвиток лізингу підтримується з боку держав. Слід зазначити, що з агролізингу через комерційні лізингові компанії сільськогосподарські товаровиробники також можуть отримувати техніку. За кордоном техніка, що надходить на вторинний ринок, має незначний знос, тому що до цього її використовували 3–5 років, але вартість її на 40–50 % нижча порівняно з новою. Тому невеликі фермерські господарства, зазвичай, намагаються придбати та використовувати цю техніку. Нова техніка досить дорога і її купують переважно великі господарства [32].

У свою чергу лізингові компанії здійснюють комерційне кредитування лізингоодержувачів, а погашення наданих кредитів здійснюється або у грошовій формі, або у товарній (рис. 1.4).

Рисунок 1.4 – Кредитний характер лізингу

Джерело: [32]

Причинами стримування банківського кредитування з позиції кредитора є високі процентні ставки, неефективна кредитна політика, порівняльна обмеженість спектру банківських кредитних послуг, низький рівень капіталізації, нестабільний фінансовий стан сільськогосподарських підприємств.

Сучасні умови банківського кредитування сільськогосподарських підприємств не вирішують проблему залучення фінансових ресурсів для покриття сезонних витрат. Деякі сільськогосподарські підприємства не відповідають вимогам щодо оцінки кредитоспроможності позичальників, що пред'являються комерційними банками, оскільки ці сільськогосподарські підприємства збиткові і не мають достатнього забезпечення. Як результат, комерційні банки надають позики під високі процентні ставки або взагалі відмовляються розглядати заявки на позику.

У всіх розвинених країнах є фінансові агентства, державні або приватні, які підтримують експортерів цих країн. За таких угод банк виставляє гарантію на користь агентства, яке, у свою чергу, додає гарантію ризику країни і виставляє гарантію на користь банку за кордоном. Потім іноземна фінансова установа спрямовує кошти експортеру під ці гарантії. Це дозволяє компаніям значно знизити вартість продукції, яка експортується. Втім, цей інструмент цікавий для використання лише за умови, якщо рейтинг країни ближчий до інвестиційного. Україна в кращі часи мала високий інвестиційний рівень, тому тоді угоди у нас були масовими. Наразі деякі угоди пролонговані, але вартість їх різко збільшилася через зниження кредитного рейтингу України.

1.2 Роль аграрних корпорацій у експортній діяльності

Сталий розвиток експортоорієнтованих компаній у всьому світі базується на всіх елементах бізнес-середовища – екологічній, соціальній та операційній стійкості, тож цілком природно, що весь ланцюжок агровиробництва відповідає принципам сталого розвитку. Учасники ринку сільськогосподарської продукції все частіше виокремлюють параметри, спрямовані на зменшення впливу на навколишнє середовище, при укладанні угоди. Це дозволяє інвесторам інтегрувати відповідну інформацію у свої портфелі та демонструвати переваги зеленого інвестування. Розробка стандартів сталості сільськогосподарської продукції важлива як для гравців сектору (як умова залучення інвестицій), так і для національних та міжнародних фінансових інституцій (з огляду на глобальну тенденцію до декарбонізації та стійкості до зміни клімату). Сільськогосподарський сектор є локомотивом світової економіки.

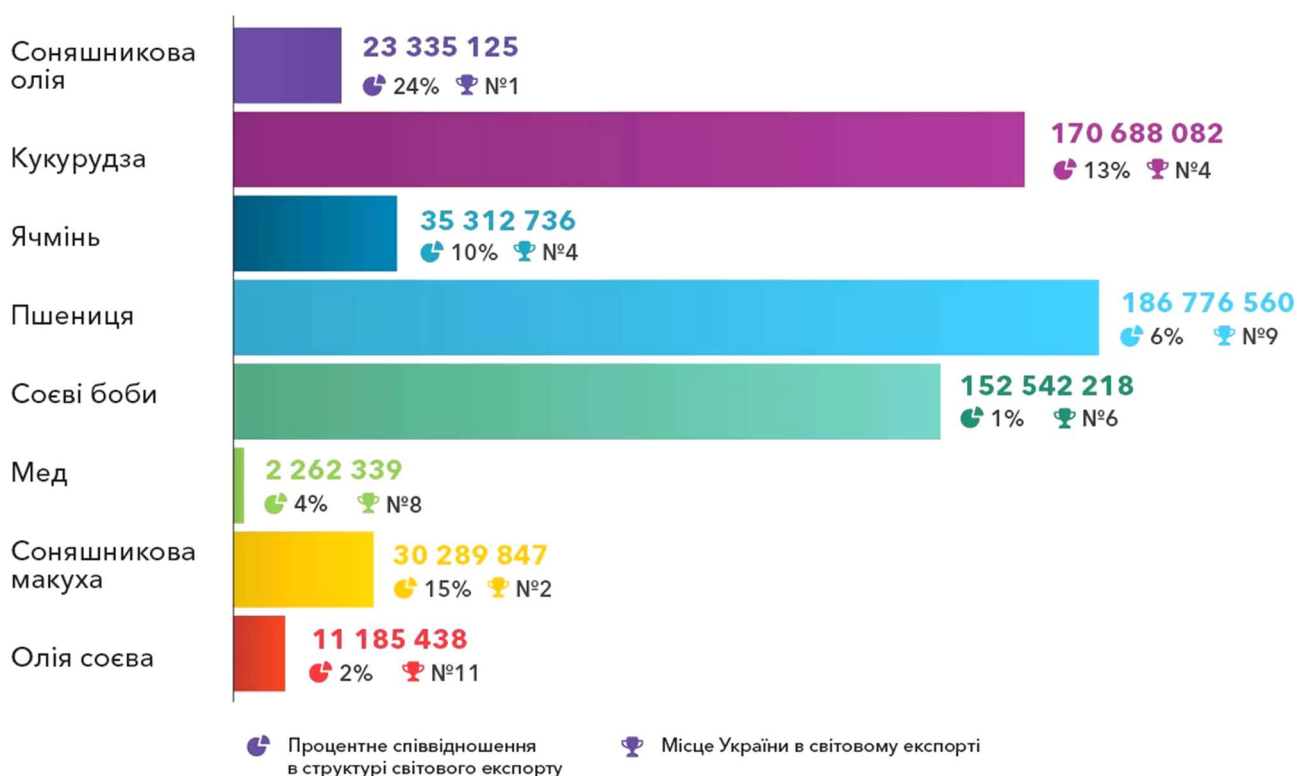

Рисунок 1.5 – Світовий експорт сільхозпродукції, тонн

Джерело: [79]

Україна історично відома як житниця Європи, маючи близько 25 % світових чорноземів та родючих земель. Вона також є найбільшим у світі експортером соняшникової олії та одним з найбільших у світі експортерів зерна.

Сільське господарство також відіграє важливу роль у структурі експорту країни: Наприкінці 2023 р. на аграрний сектор припадало майже 40 % валютних надходжень країни.

Україна залишається одним з провідних світових виробників, виробляючи 90–100 млн тонн зерна на рік. Вона також є третім найбільшим світовим експортером зерна (50–60 млн тонн експортується щорічно). Так, за даними Державної митної служби, на кінець квітня поточного року Україна вже експортувала близько 50 млн тонн зернових та зернобобових (включаючи продукти переробки), а також борошна.

Станом на 2023 р. в Україні було зареєстровано близько 280 тис га органічних сільськогосподарських угідь. Більша частина з них зосереджена під зерновими культурами, що становить 133,4 га або 46 % всіх органічних сільськогосподарських угідь. За останнє десятиліття площа органічних сільськогосподарських угідь збільшилася на 39 тис га [72].

Зовнішньоекономічна діяльність агропромислових корпорацій є важливим фактором розвитку України. Україна має досить великий товарний експортний потенціал в аграрному секторі. Активна та своєчасна участь сільськогосподарських підприємств у зовнішній торгівлі є важливим фактором розвитку країни. Активне та своєчасне залучення стейкхолдерів аграрного сектору з метою поглиблення нових можливостей співпраці, дуже актуальним, а підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка вважається найбільшим міжнародно-правовим документом в історії нашої країни, має позитивний та ефективний вплив на українську економіку.

Рисунок 1.6 – Структура сільськогосподарських земель України, тис га

Джерело: [72]

Вступ до ЄС розглядається як логічний наслідок прагнення України розвивати цивілізовану державу та демократичне суспільство, засноване на верховенстві права. Важливим елементом Угоди про асоціацію є пункт про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі. Угода передбачає значну лібералізацію торгівлі (скасування тарифів або квот) та гармонізацію нормативно-правової бази між сторонами [93].

Угода про асоціацію між Україною та ЄС надає можливості для агробізнесу значно збільшити свої прибутки, ефективно розвивати свою діяльність та підвищити свій авторитет за межами країни. Однак не всі українські компанії можуть скористатися цією можливістю через недостатню поінформованість про європейську програму та брак експертів, які можуть надати необхідну інформацію щодо каналів збуту та доставки продукції [56].

Основною проблемою експорту сільськогосподарської продукції є досить високі вимоги законодавства ЄС щодо безпечності та якості продукції. При

експорті сільськогосподарської продукції аграрні підприємства повинні дотримуватися санітарних та фітосанітарних заходів, щоб забезпечити постачання безпечної та якісної продукції споживачам.

Сільськогосподарська продукція стає пріоритетною для українського товарного експорту. Табл. 1.2 показує, що український експорт зернових, зернобобових та борошна збільшився у 2021–2022 рр. порівняно з 2020–2021 рр. Зокрема, експорт пшениці збільшився на 2544 тис тонн, ячменю – на 1533 тис тонн, жита – на 155,4 тис тонн, кукурудзи – на 796 тис тонн, інших видів борошна – на 0,5 тис тонн. Втім, експорт борошна зменшився на 41,2 тис тонн, що є негативною ситуацією для більшості сільськогосподарських підприємств. Після вторгнення РФ в Україну основний обсяг експорту зернових зупинився. Близько 95 % експорту йшло через порти Миколаєва, Південної Одеси та Чорноморська, а решта 5 % – через Маріуполь та Бердянськ. Наразі більшість ячменю та кукурудзи експортується залізницею, в той час як частина зерна все ще зберігається в елеваторах в Україні.

Таблиця 1.2 – Експорт з України зернових, зернобобових культур та борошна, тис тонн

Сегмент АПК	Роки		Відхилення (-/+)
	2020–2021 рр.	2021–2022 рр.	2021–2022 рр. до 2020–2021 рр.
Зернові та зернобобові, всього	42461	47105	4644
Пшениця	16029	18573	2544
Ячмінь	4146	5679	1533
Жито	6,5	161,9	155,4
Кукурудза	21588	22384	796
Борошно пшеничне	111,0	69,8	-41,2
Борошно інше	1,1	1,6	0,5
Борошно разом	112,1	71,4	-40,7
Разом	42610	47200	4590

Джерело: [43]

Важливою перевагою в експорті є квоти на окремі види продукції: ЄС скасував усі експортні тарифи та квоти для підтримки економіки під час війни в

Україні. Це дасть певний поштовх сільськогосподарським підприємствам для подальшого розвитку сектору рослинництва та тваринництва.

Україна має всі сприятливі умови для розвитку та функціонування аграрного сектору, що дозволить забезпечити внутрішнє споживання екологічно чистої та якісної сільськогосподарської продукції та збільшити її постачання на світовий ринок та до ЄС. У сучасному глобалізованому світі найбільше виграють країни, які об'єднуються для реалізації спільних інтересів та розвитку своїх національних економік.

Відколи РФ вторглася в Україну, український товарний експорт скоротився майже вдвічі, а імпорт потроївся. Країна-агресорка свідомо підриває нашу економіку, блокуючи вітчизняний експорт. Для поживлення української економіки було б доречно зосередитися на експорті зернових, таких як пшениця, кукурудза та ячмінь.

Україна повинна продовжувати розвивати рослинництво і тваринництво та розширювати асортимент продукції. Водночас, при експорті сільськогосподарської продукції слід дотримуватися санітарних та фітосанітарних заходів, щоб гарантувати, що споживачі отримують безпечну та якісну сільськогосподарську продукцію.

Україна є одним з провідних світових виробників зернових та олійних культур. Однак вона експортує переважно сировину з низькою доданою вартістю.

У довоєнному 2021 р. було експортовано 4 млн тонн ріпаку, 3 млн тонн кукурудзи, 3 млн тонн пшениці, 1 млн тонн сої та 20 млн тонн соняшнику. Сировина склала 68 % від загального обсягу експорту. Решта 32 % – продукти переробки.

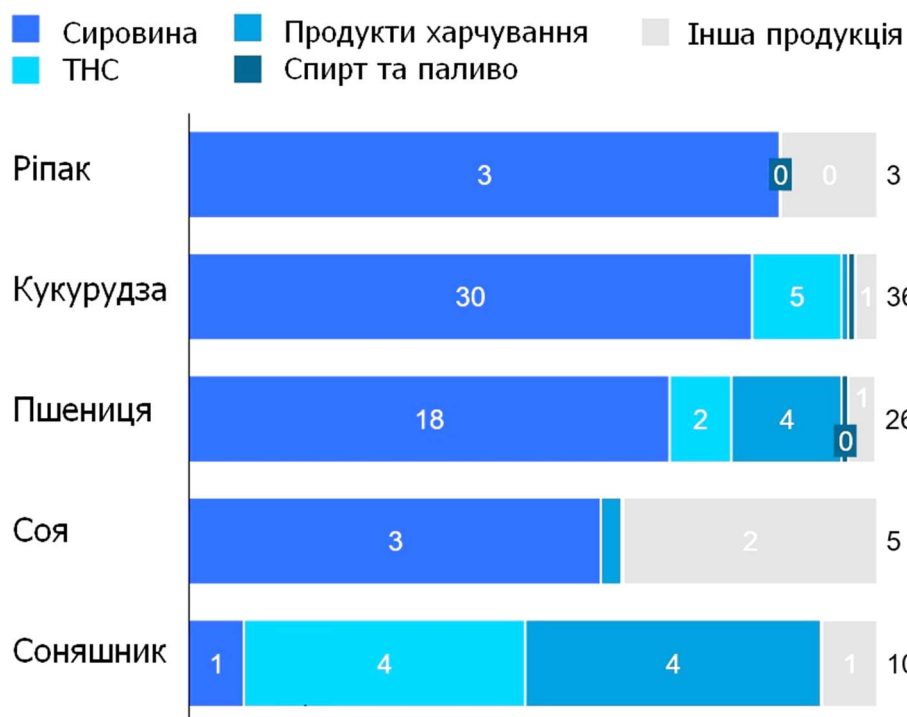

Рисунок 1.7 – Співвідношення рівня доданої вартості агропродукції до інших статей українського експорту, млн тонн

Джерело: [43]

Зараз Україні важливо зосередитися на торговельній частині світової сільськогосподарської продукції, а не на її виробництві або споживанні. Це пов'язано з тим, що існує багато продуктів і категорій, які виробляються в країнах-споживачах. Наприклад, більшість країн хочуть виробляти борошно, оскільки, на відміну від зернових, борошно нелегко транспортувати. Багато країн, до яких Україна зараз експортує зерно (Єгипет, Йорданія, Сирія), мають розвинені борошномельні підприємства. Вони не хочуть імпортувати українське борошно, оскільки можуть переробляти його самостійно.

У 2022 р. Україна експортувала агропродовольчої продукції на суму 23,4 млрд доларів США, що на 16 % менше, ніж у 2021 р. Втім, за даними Асоціації експортерів сільськогосподарської продукції України, цей показник став другим за величиною за всю історію незалежності нашої країни, незважаючи на тотальну війну, яка триває з лютого 2022 р.

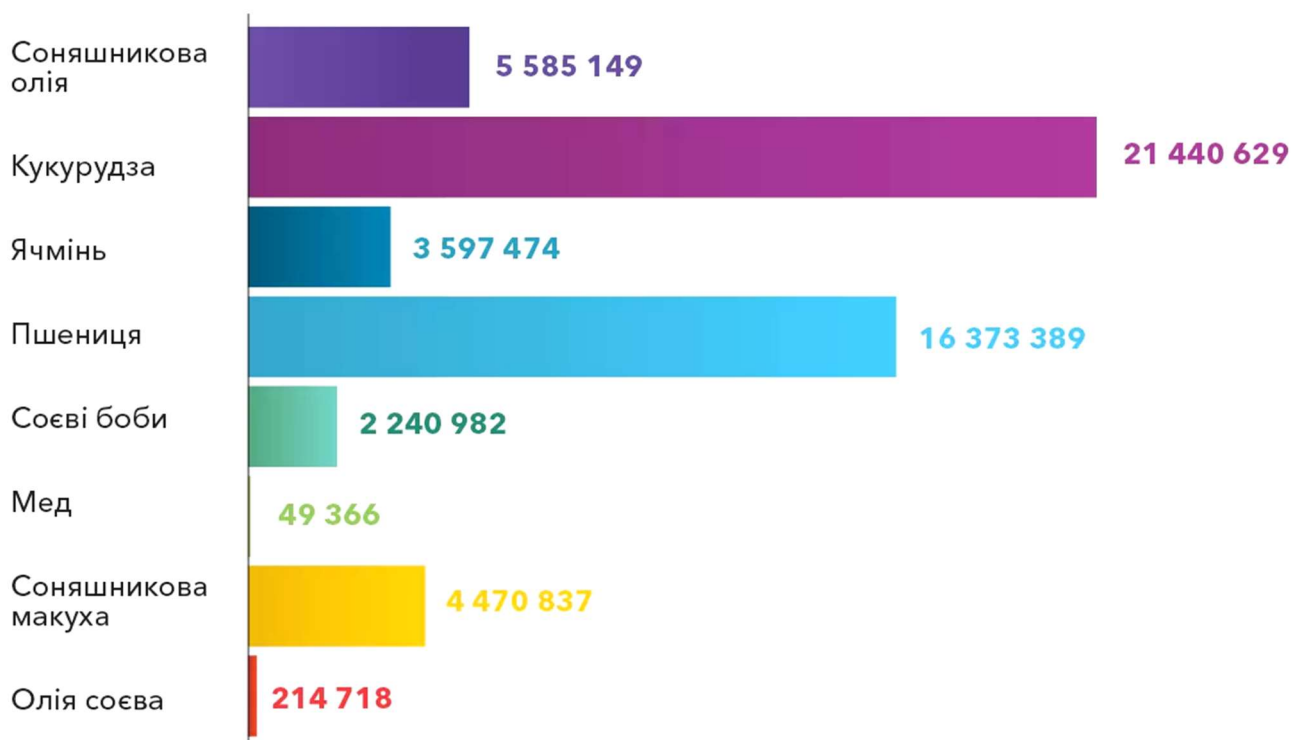

Рисунок 1.8 – Експорт сільхозпродукції з України, тонн

Джерело: [79]

Головною проблемою для компаній-експортерів у 2022 р. була адаптація для забезпечення всіх необхідних процесів у повністю змінених реаліях агросектору країни. Загалом ситуація по продукції з доданою вартістю була стабільною та контрольованою. Валові надходження від експорту м'ясо-молочної продукції, картоплі та заморожених овочів зросли. Натомість експортні надходження від більшості фруктів та овочів, яєць, меду, перероблених зернових та різних кондитерських виробів зменшилися. Водночас експортні ціни на українські продукти, такі як мед та яйця, продовжували зростати. Експорт м'яса та субпродуктів склав 925 млн дол. США, що на 9 % більше, ніж у 2021 р. Основна частка доходів групи припала на м'ясо птиці – 853 млн дол. США (зростання на 19 %), тоді як експорт знизився на 10 % до 413 тис тонн. Виручка від експорту молочних продуктів склала 251 млн дол. США, що на 41 % більше, ніж у попередньому році. У товарній структурі основна виручка була отримана від продажу на зовнішніх ринках сухого та згущеного молока на суму 90 млн дол. США (зростання на 57 %), масла та згущеного молока на суму 82 млн дол.

(зростання на 56 %), сирів на суму 42 млн дол. (зростання на 58 %), згущеного молока та вершків на суму понад 16 млн дол. (зростання на 58 %), а також молочної сироватки на суму майже 16 млн дол. США (падіння на 31%). У той же час, експорт яєць зменшився на 27 тис тонн (-32%) і склав 42 млн дол. США (-7%). Експортні ціни продовжили зростати, досягнувши 1562 дол. за тонну у 2022 р, або 40612 дол. за 26-тонний контейнер. Доходи українських експортерів меду впали на 5 % до 137 млн дол. США. Обсяги експорту також впали на 48 тис тонн (-17%). Водночас, ціна на солодкий мед на міжнародному ринку продовжує зростати: минулого року тонна меду коштувала 2853 дол. США. Виручка від експорту плодів, ягід та горіхів у 2022 р. склала 313 млн дол., що на 15 % менше від рекордного рівня 2021 р. Основні доходи сектору були отримані від заморожених фруктів та ягід – 192 млн дол. США (-11 %), горіхів у шкаралупі та без шкаралупи – 80 млн дол. (-30 %), яблук та груш - 19 млн дол. (+28 %) та ягідних культур – близько 14 млн дол. (+12 %). У натуральному вираженні експорт 84 тис тонн заморожених фруктів (+11 %), 46 тис тонн гранатів (+56 %) та 4 000 тонн полуниці залишився незмінним, в той час як експорт волоських горіхів зменшився на 25 тис тонн (-28 %) [3].

Більше половини українського експорту припадає на продовольчі товари. У 2022 р. Україна імпортувала товарів на суму 55,5 млрд дол. США та експортувала товарів на суму 44,2 млрд дол. США. У 2023 р. в Україні імпорт превалював над імпортом майже удвічі – 63,497 млрд дол. проти 36,01 млрд дол. [3].

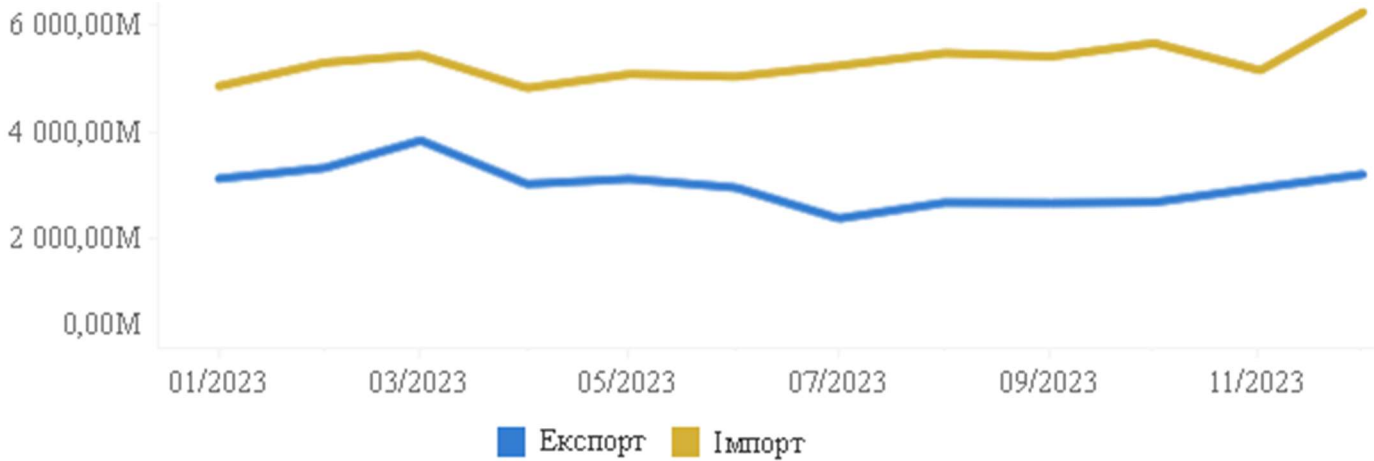

Рисунок 1.9 – Експорт та імпорт в Україні у 2023 рр., млн дол. США

Джерело: [3]

В лютому 2024 р. Україні вдалося експортувати 8,0 млн тонн продукції АПК, що на 3,4 % більше аналогічного показника попереднього місяця. Обов'язково треба враховувати, що не всі продукти можуть фізично перетнути кордон, і певна кількість транспортних засобів все ще стоїть у черзі на виїзд..

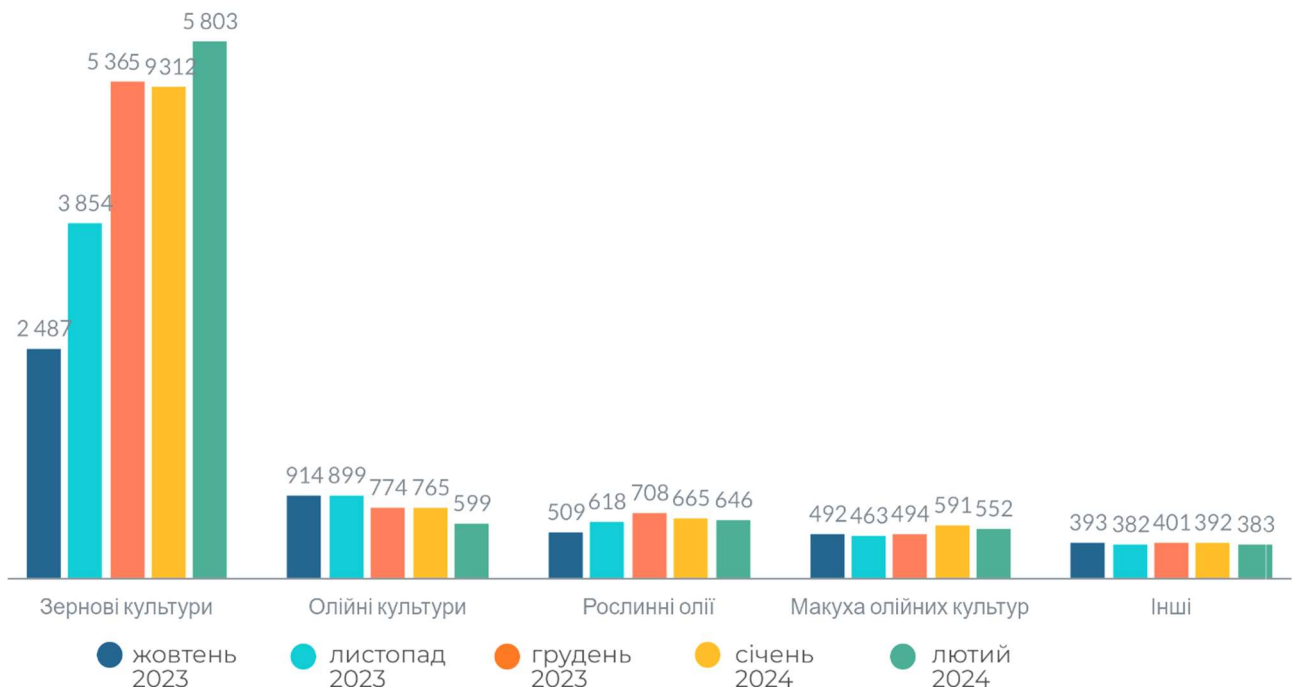

Рисунок 1.10 – Динаміка експорту Україною агропродуктів по категоріях, 2023–2024 рр., тис тонн

Джерело: [3]

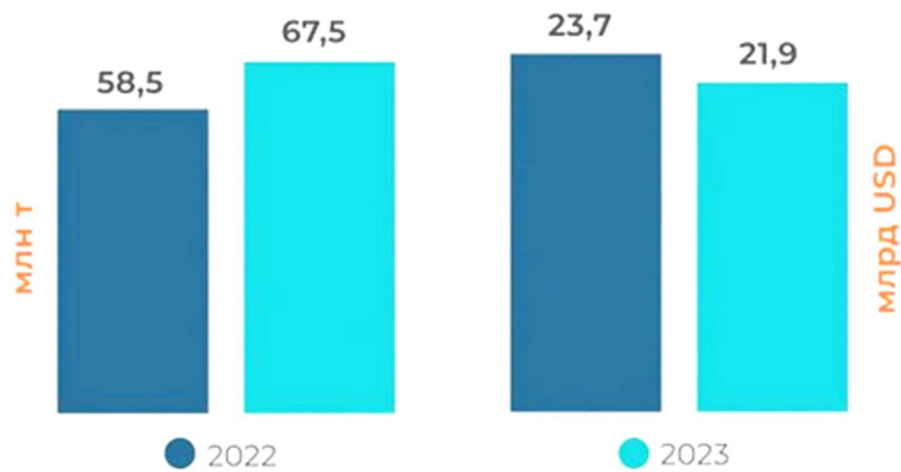

Рисунок 1.11 – Динаміка українського агороекспорту, 2022 –2023 рр., тис тонн та млрд дол. США

Джерело: [43]

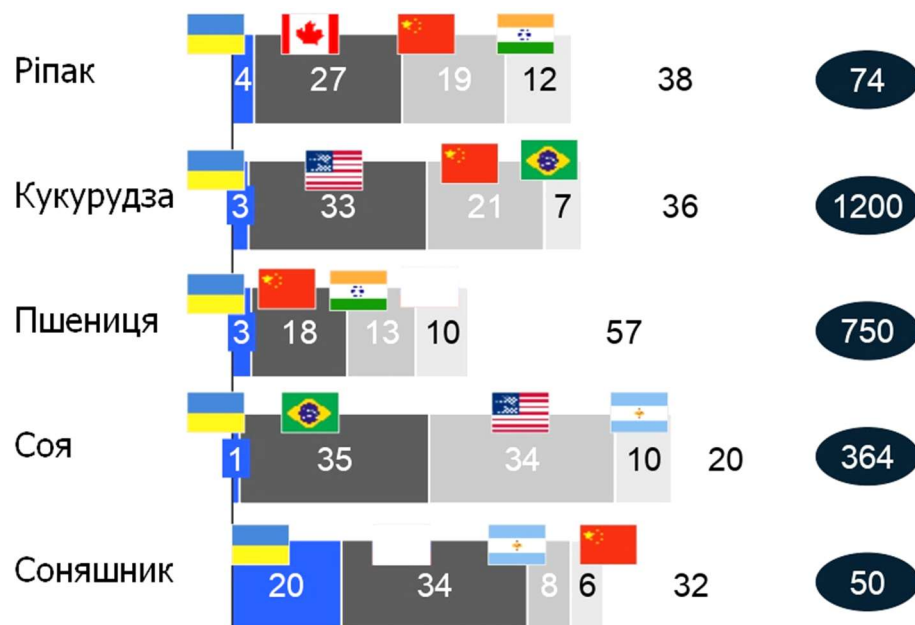

Рисунок 1.12 – Експорт зернових та олійних культур за країнами-лідерами, млн тонн

Джерело: [43]

Протягом останніх двох років українські аграрні корпорації долають труднощі роботи в умовах окупації та мінування частини території України, блокади портів, обстрілів і руйнування сільськогосподарської інфраструктури та

економічної нестабільності. Як наслідок – їхні доходи почали знижуватися, тож, і надходження до бюджету України у вигляді податків також зменшилися.

У 2023 р. 10 найбільших підприємств-платників податків в агросекторі України сплатили до бюджетів усіх рівнів близько 19,4 млрд грн. Це на 36 % більше, ніж у 2022 р.

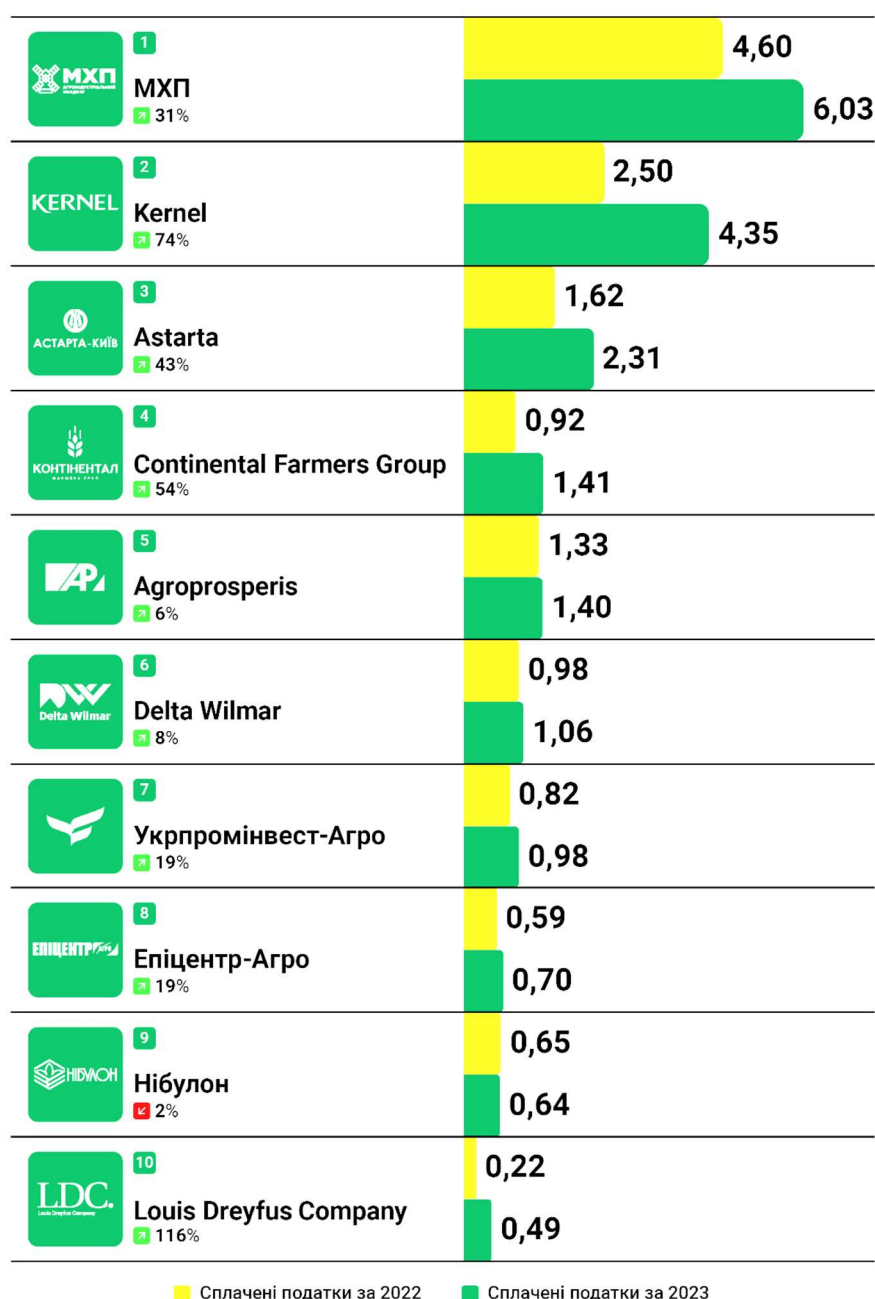

Рисунок 1.13 – Найбільші платники податків в українському агросекторі у 2022–2023 рр., млрд грн

Джерело: [84]

Корпорація «МХП» залишається найбільшим платником податків у секторі з 6 млрд грн. Найбільший приріст податкових відрахувань продемонструвала компанія «Kernel» – 1,85 млрд грн. У відносному вираженні найбільший приріст серед 10 найбільших платників податків продемонструвала компанія «Louis Dreyfus» – у 2,16 рази. Лише одна компанія, «Нібулон», зменшила свої податкові виплати з 650 млн грн у 2022 р. до 640 млн грн у 2023 р. (рис. 1.13) [84].

За оцінками Українського клубу аграрного бізнесу, збитки в аграрному секторі у 2023 р. склали близько 3 млрд дол. США [84].

Незважаючи на це, аграрний сектор України продовжує залучати зовнішні інвестиції, створює робочі місця, просуває українське сільське господарство у світі, забезпечує значні надходження до державного бюджету та становить значну частку ВВП України, рівень якої залишається на позначці 10 %, поступаючись за цим показником Узбекистану, Таджикистану, Албанії, Киргизстану та Вірменії (рис. 1.14).

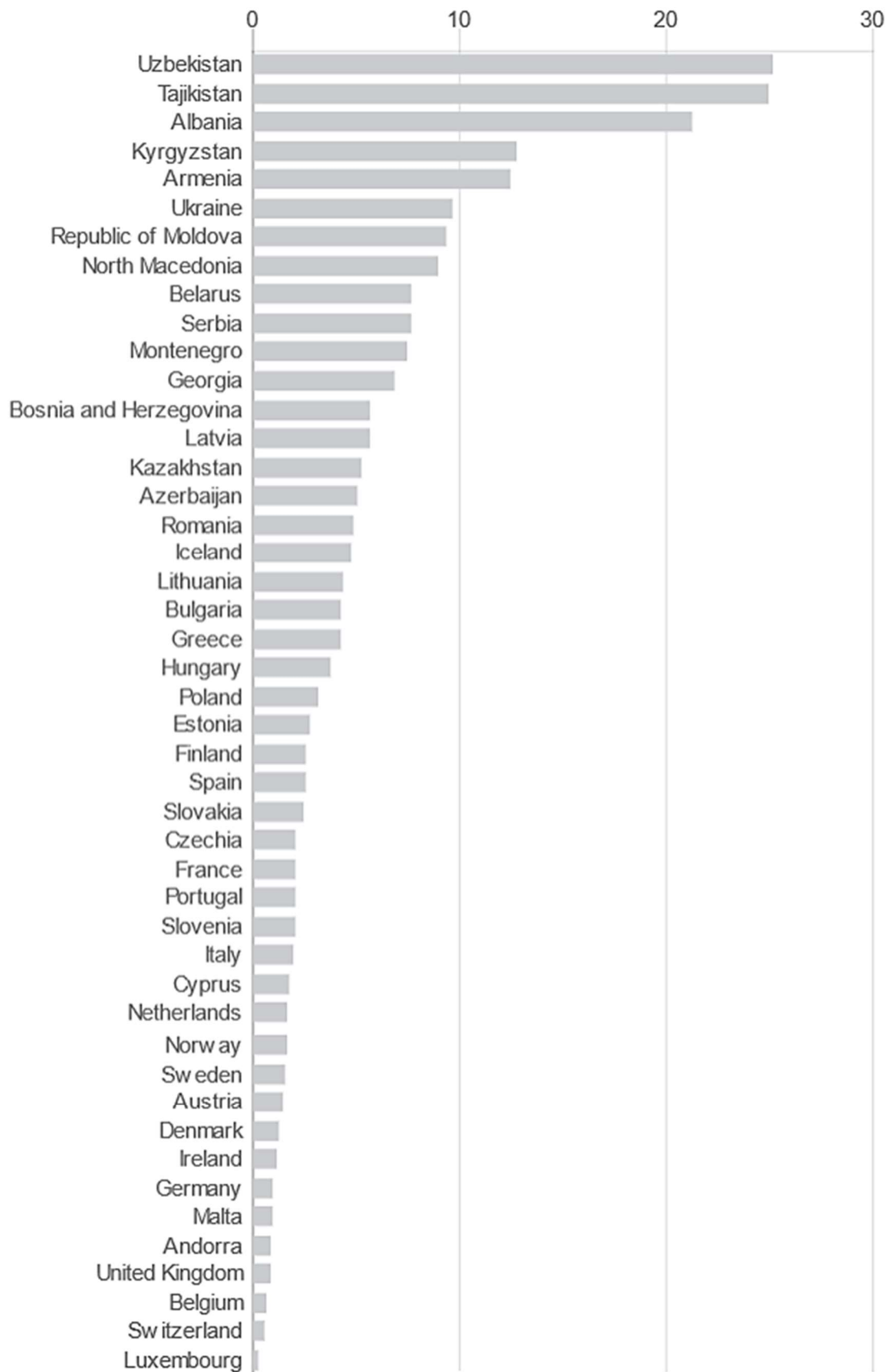

Рисунок 1.14 – Частка аграрного сектору у ВВП країн, %

Джерело: [38]

Середньомісячна вартість експорту української аграрної продукції за останні чотири місяці досягла довоєнного рівня. Україна залишається одним з основних експортерів на міжнародному аграрному ринку, і виробнича ситуація та експортні перспективи української сільськогосподарської продукції, безумовно, впливатимуть на міжнародні ціни. Через війну, що триває, міжнародні ціни залишаються високими і навряд чи знизяться. Світова цінова ситуація не покращиться, поки Україна повністю не відновить свої посівні площі та не збільшить виробництво до довоєнного рівня.

1.3 Торговельно-економічні угоди та співпраця з іншими країнами як фактор інтенсифікації експортної діяльності вітчизняного аграрного бізнесу

Після втрати РФ та Білоруссю своїх лідируючих позицій (5-те та 14-те місця відповідно у 2022 р.) новий склад основних покупців українських товарів формується під впливом геополітичного перерозподілу та санкційної політики щодо країн, які підтримують тероризм.

Трійка країн, до яких Україна найбільше експортувала товарів у січні-серпні 2023 р: Польща: 3,4 млрд (–25,2 % у порівнянні з січнем-серпнем 2022 р.); Румунія: 2,6 млрд доларів США (+20,6 %); Китай: 1,8 млрд дол. (+8,4 %).

Зернова суперечка з Польщею негативно вплинула на постачання української продукції до цієї країни. Зниження експортних надходжень було лише частково компенсовано збільшенням поставок до Румунії. Південно-західні сусіди сприяють використанню логістичних можливостей України через порти та сухопутні транспортні коридори на Дунаї та Чорному морі. За весь 2022 р. Україна експортувала до Польщі зернових на суму 638 млн дол. США, а до Румунії – майже вдвічі більше, на суму 1,3 млрд дол. За перші вісім місяців 2023 р. експорт до Польщі склав лише 177 млн дол., а до Румунії – 950 млн дол [37].

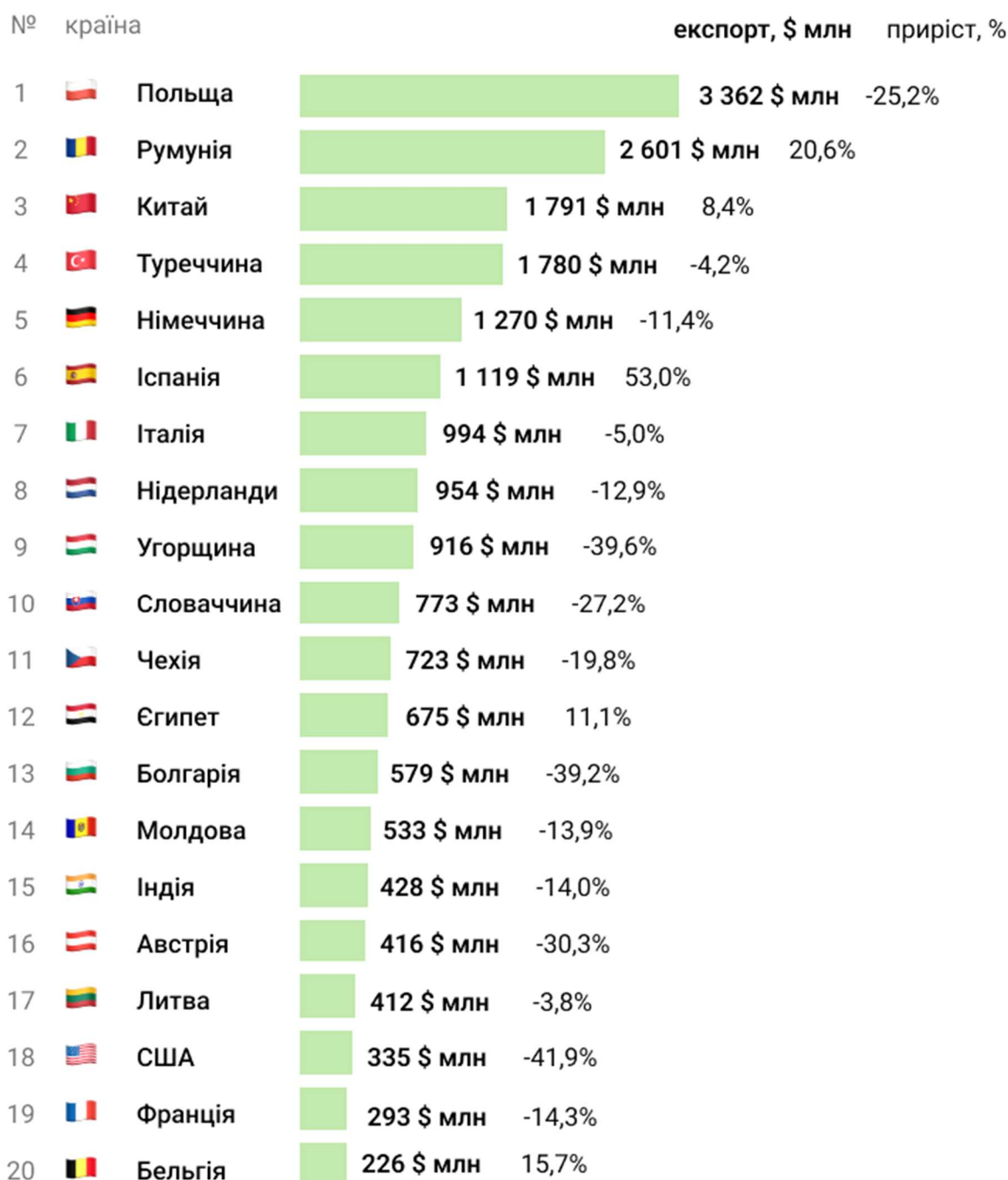

Рисунок 1.15 – Топ-20 країн за експортом агропродукції з України у 2023 рр.,
млн дол. США та % приросту (зменшення)

Джерело: [37]

Китай, третій найбільший покупець української агропродукції, експортував лише на 11 млн дол. більше, ніж Туреччина, чії поставки з України впали на 4,2 % у річному вимірі до 1,8 млрд дол. Обидві країни збільшили обсяги торгівлі з РФ у 2022–2023 рр., незважаючи на тиск західних санкцій. Високий

вплив Туреччини та Китаю в загальній структурі експорту України має неоднозначні наслідки. З одного боку, це створює потенційну загрозу у випадку більшої гео економічної фрагментації. З іншого боку, тісні торговельні відносини Китаю та Туреччини з певними українськими товарами можуть відіграти стабілізуючу роль під час війни. Обидві країни захищатимуть власні економічні інтереси, які можуть постраждати від логістичних перебоїв.

У то же час Китай посів у 2023 р. перше місце серед загального експорту, експортуючи переважно руди, зернові та олійні культури. До трійки лідерів також увійшли Польща та Туреччина [37].

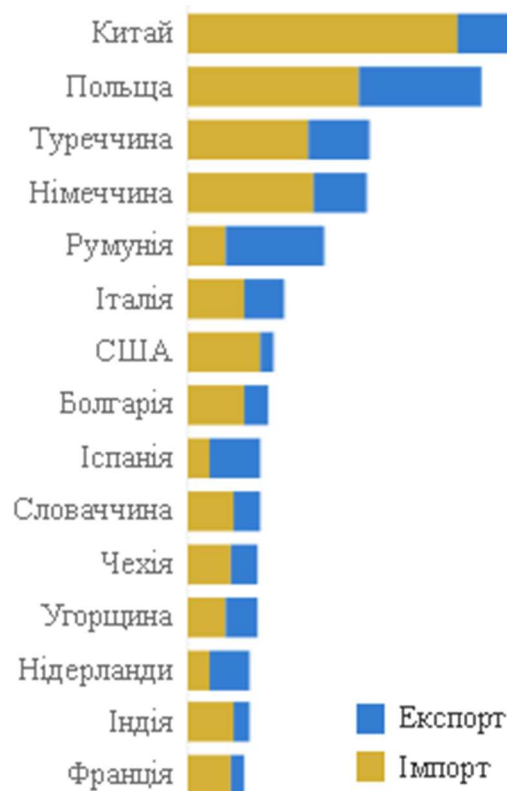

Рисунок 1.16 – Топ-15 торговельних партнерів України у 2023 рр.
(експорт/імпорт)

Джерело: [37]

Із числа найбільших споживачів українського експорту лише Єгипет, Індія та США є неєвропейськими країнами, і кожна з цих країн, разом з Молдовою та кількома країнами-членами ЄС, з початку 2023 р. закупила товарів на суму від

200 до 700 млн дол. США, що становить 1–3 % від загального експортного обсягу.

Географічна структура експорту з України за перші вісім місяців 2023 р. значно змінилася. Польща залишилася найбільшим напрямком експорту української агропродукції, але її частка зменшилася з 15,5 % до 13,7 %. Румунія посіла перше місце за темпами зростання у січні-серпні 2023 р., збільшивши її до 10,6 %. Іспанія збільшила закупівлі товарів з України на 53 % до 1,1 млрд дол. США та посіла друге місце за позитивною динамікою частки в експорті (з 2 % до 4,6 % від загального обсягу експорту). Також зросла частка українського експорту до таких країн Азії, як Китай (+8,4 %), Туреччина (+4%) та Єгипет (+11 %). Бельгія та Ізраїль також збільшили закупівлю української продукції. Натомість Німеччина, Італія та Нідерланди скоротили закупівлі української продукції на –11 %, –5 % та –13 % відповідно, незважаючи на те, що є залишаються з найбільших експортних партнерів України. Угорщина, яка була п'ятим найбільшим споживачем української продукції за вісім місяців 2022 р., з початку 2023 р. опустилася в рейтингу найбільших експортних партнерів України. Частка Угорщини в загальному обсязі українського експорту скоротилася з 5,2 % до 3,7 %. РФ зникла з експортної карти України у 2023 р. Офіційні поставки України до її союзників скоротилися на 99 %: з 1,7 млн дол. США та 0,7 млн дол. до Білорусі та Ірану попереднього року до майже нульового минулого року. Частка Болгарії, Словаччини, Австрії, США, Саудівської Аравії, Іраку, Південної Кореї та Алжиру в експортних надходженнях України також зменшилася. Падіння торгівлі з далекими торговельними партнерами може бути пов'язане з блокадою РФ транспортних шляхів з України до Чорного моря.

Станом на кінець 2023 р. Україна отримала 17,4 млрд дол. грантів та кредитів від іноземних партнерів з початку війни. Наразі Україна потребує допомоги від партнерів, оскільки її економіка ще не оговталася від падіння, спричиненого російською агресією. З початку війни іноземна допомога покрила 55 % суми, необхідної для додаткового фінансування бюджету (дефіцит і

погашення боргу), яку не можна було покрити за рахунок податків і митних тарифів [21].

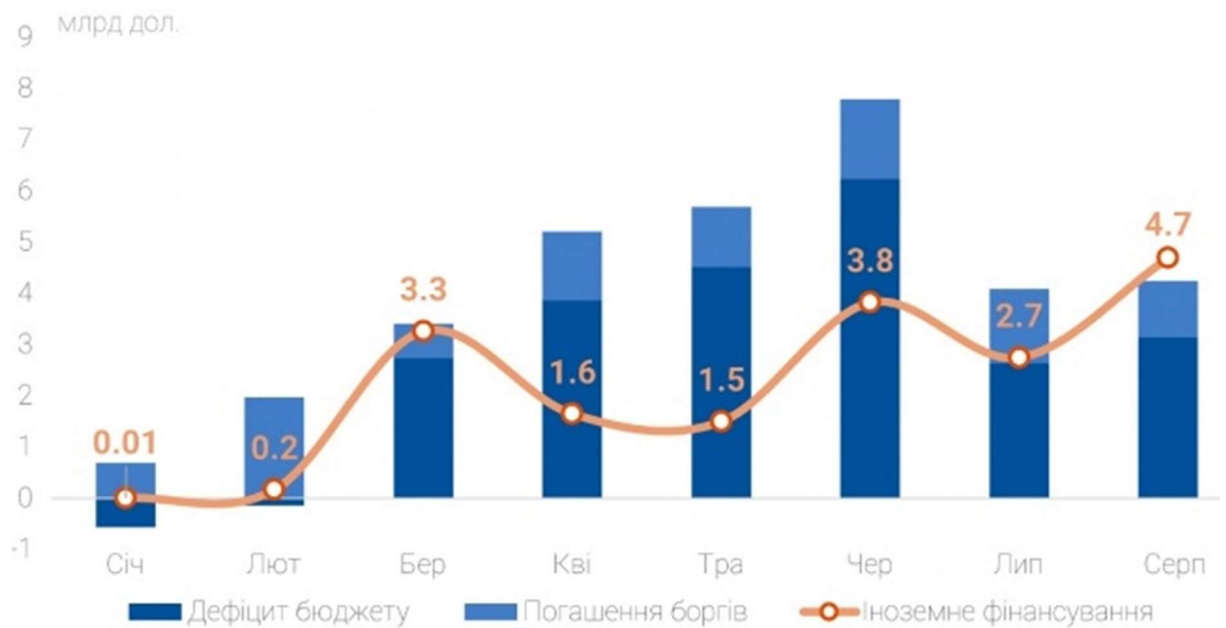

Рисунок 1.17 – Дефіцит бюджету, погашення богів та іноземне фінансування у січні–серпні 2023 р., млрд дол. США

Джерело: [21]

Загалом, з початку широкомасштабної війни іноземна фінансова допомога покрила 36 % видатків державного бюджету. Решта надійшла від податкових та митних надходжень (34 %), друкування гривні НБУ (20 %) та випуску військових облігацій (10 %). Таким чином, вперше за післявоєнний період зовнішнє фінансування повністю покрило бюджетні потреби. Більшу частину надали США. Крім них, ЄС надав Україні кредит у розмірі 1 млрд євро як першу частину пакету макрофінансової допомоги у розмірі 9 млрд євро; друга частина у розмірі 8 млрд євро мала бути виділена пізніше. Також кошти на підтримку фінансової стабілізації України надали Канада (кредит у розмірі 350 млн доларів США на закупівлю газу для опалювального сезону), Італія (кредитна підтримка у розмірі 200 млн євро) та Світовий банк (кредитна підтримка у розмірі 120 млн доларів США). Албанія також надала Україні невідкладну допомогу у розмірі 1 млн євро.

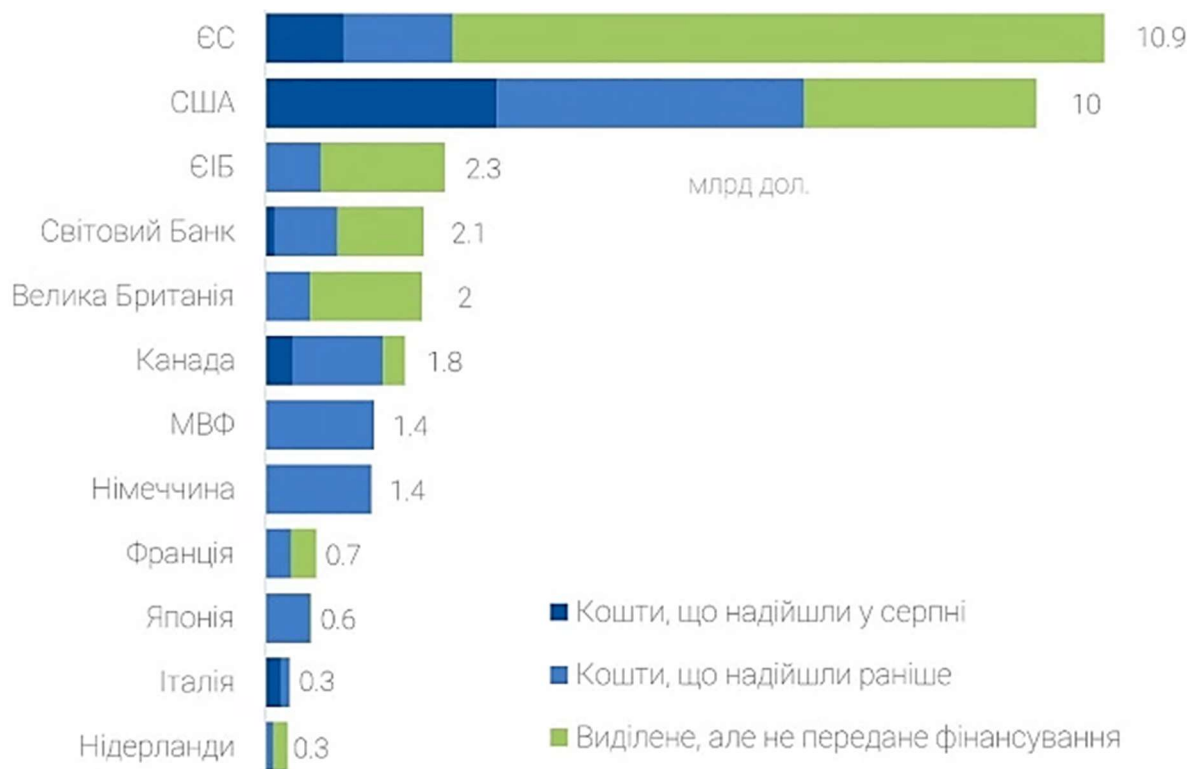

Рисунок 1.18 – Джерела фінансової допомоги Україні станом на серпень 2023 р., млрд дол. США

Джерело: [21]

Економісти вважають, що грант є кращим для України, оскільки його не потрібно повертати в майбутньому, крім того, терміновість ситуації означає, що від нього не можна відмовитися. Україна ще не отримала допомогу від країн та міжнародних фінансових інституцій на загальну суму близько 16 млрд дол. США. Найімовірніше, буде запущена нова програма за підтримки МВФ. Така програма не лише допоможе залучити значні обсяги коштів, але й підвищить передбачуваність бюджетних надходжень та полегшить залучення коштів від інших країн.

Висновки до розділу 1

У першому розділі кваліфікаційної роботи визначено, що аграрний сектор є однією з основних галузей національної економіки України. До початку повномасштабної війни вітчизняний агросектор зростав на 5–6 % на рік, при цьому сільськогосподарське виробництво становило 10 % ВВП, а переробка сільськогосподарської продукції – 16 % ВВП. Наприкінці 2023 р. на аграрний сектор припадало майже 40 % валютних надходжень країни. Україна залишається одним з провідних світових виробників, виробляючи 90–100 млн тонн зерна на рік. Вона також є третім найбільшим світовим експортером зерна (50–60 млн тонн експортується щорічно). Сільськогосподарська продукція стає пріоритетною для українського товарного експорту. 10 найбільших підприємств-платників податків в агросекторі України сплатили до бюджетів усіх рівнів близько 19,4 млрд грн. Це на 36 % більше, ніж у 2022 р. Корпорація «МХП» залишається найбільшим платником податків у секторі з 6 млрд грн. Найбільший приріст податкових відрахувань продемонструвала компанія «Kernel» – 1,85 млрд грн. У відносному вираженні найбільший приріст серед 10 найбільших платників податків продемонструвала компанія «Louis Dreyfus» – у 2,16 рази. Лише одна компанія, «Нібулон», зменшила свої податкові виплати з 650 млн грн у 2022 р. до 640 млн грн у 2023 р. Більшість українських агрохолдингів котируються на міжнародних фондових біржах, і їхні акції можна купити так само, як і акції іноземних компаній. Зокрема, «Кернел», найпотужніший в Україні виробник соняшникової олії, котирується на Варшавській фондовій біржі. Акції цього аграрного гіганта за рік зросли на 19 % і виплачують щорічні дивіденди у розмірі 2,7 %. Акції цукрового гіганта «Астарта» також торгуються у Варшаві. Цього року компанія показала ще кращі результати: ціна акцій зросла на 52 % протягом року, а дивіденди сягнули 5,71 %. Акції «ІМК» також торгуються на фондовій біржі. Компанія займається вирощуванням і зберіганням сільськогосподарської продукції та виробництвом молока. У довоєнному 2021 р.

капіталізація підприємства зросла на 78 %. Дивідендна дохідність компанії є також значною – 11,4 %. Українські аграрії також котируються на Лондонській фондовій біржі. Виробник м'яса птиці «МХП» котирується на Лондонській фондовій біржі. Акції «Миронівського хлібопродукту» за рік зросли на 15 %, а дивіденди компанії становлять майже 7,3 %. склад основних покупців українських товарів формується під впливом геополітичного перерозподілу та санкційної політики щодо країн, які підтримують тероризм. Трійка країн, до яких Україна найбільше експортувала товарів у січні-серпні 2023 р: Польща: 3,4 млрд (–25,2 % у порівнянні з січнем-серпнем 2022 р.); Румунія: 2,6 млрд доларів США (+20,6 %); Китай: 1,8 млрд дол. (+8,4 %). За перші вісім місяців 2023 р. експорт до Польщі склав 177 млн дол., а до Румунії – 950 млн дол. Китай, третій найбільший покупець української агропродукції, експортував лише на 11 млн дол. більше, ніж Туреччина, чії поставки з України впали на 4,2 % у річному вимірі до 1,8 млрд дол. Географічна структура експорту з України за перші вісім місяців 2023 р. значно змінилася. Польща залишилася найбільшим напрямком експорту української агропродукції, але її частка зменшилася з 15,5 % до 13,7 %. Румунія посіла перше місце за темпами зростання у січні-серпні 2023 р., збільшивши її до 10,6 %.

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ АГРАРНИХ КОРПОРАЦІЙ

2.1 Аналіз обсягів та фінансових результатів експорту сільськогосподарської продукції українського виробництва

Повномасштабна війна РФ проти України спричинила серйозну кризу в агропромисловості. Складна безпекова ситуація, постійні бомбардування російськими військами промислової інфраструктури, логістичні труднощі, особливо для експортоорієнтованих підприємств, а також брак обігових коштів призвели до того, що у перші місяці війни понад 40 % вітчизняних агропідприємств закрилися, а тисячі людей втратили джерело доходу. Кінцева вартість перевезення тонни зерна залізницею подвоїлася або потроїлася до 120 дол. США, а фермери були обеззброєні відсутністю вільних зерновозів, чергами на кордоні і падінням світових цін на зернові та олійні культури.

У 2023 р. експортно-залежна економіка України продовжувала потерпати від наслідків скорочення поставок українських товарів за кордон через повномасштабну окупацію з боку РФ. У серпні минулого року (період збирання врожаю) Україна експортувала товарів на суму 24,5 млрд дол. США, з яких 465,8 млн грн було перераховано до бюджету у вигляді експортного мита. Доходи, отримані експортерами, зменшилися на 15 % порівняно з аналогічним періодом 2022 р. (28,9 млрд дол. США) та на 41 % порівняно з 41,8 млрд дол. США за вісім місяців 2021 р.

Зниження надходжень у 2023 р. в порівнянні з рекордними показниками українського експорту в січні та лютому 2022 р., до початку масштабного вторгнення РФ; порівняно з шестимісячним періодом з березня по серпень експорт у 2023 р. був на 2 % вищим, ніж за аналогічний період 2022 р. Загальна сума експорту товарів у 2022 р. становила 44,2 млрд дол. США, що на 35 % менше, ніж у 2021 р.

Найбільш експортованими товарами з України у січні-серпні 2023 р. були: продовольчі товари (14,6 млрд дол.); метали та вироби з них (2,7 млрд дол.); обладнання та транспортні засоби (2,1 млрд дол.).

Експорт сільськогосподарської продукції в п'ять разів перевищує експорт металургійної продукції, тому він є рівноцінним джерелом валютних надходжень для України [37].

	№	продуктова група	експорт, \$ млн	частка 8м.2023	приріст, %
	1	Зернові культури	6 083	24,9	17,1% ↑
	2	Жири та олії	3 766	15,4	3,1% ↑
	3	Чорні метали	1 821	7,4	-51,1% ↓
	4	Насіння олійних рослин	1 521	6,2	-10,8% ↓
	5	Електричні машини	1 259	5,1	-32,1% ↓
	6	Руди, шлак і зола	1 213	5,0	-54,1% ↓
	7	Деревина і вироби з деревини	1 064	4,3	-20,3% ↓
	8	Залишки і відходи харчопрому	871	3,6	27,5% ↑
	9	Вироби з чорних металів	626	2,6	-10,8% ↓
	10	М'ясо та їстівні субпродукти	599	2,4	-3,9% ↓
	11	Реактори ядерні, котли, машини	580	2,4	-30,5% ↓
	12	Меблі	537	2,2	-2,7% ↓
	13	Цукор і кондитерські вироби	338	1,4	181,3% ↑
	14	Паливо, нафта і нафтопродукти	297	1,2	-52,4% ↓
	15	Молоко, яйця, мед	271	1,1	-1,5% ↓

Рисунок 2.1 – Топ-15 товарних груп за експортом з України у 2023 рр., млн дол. США та % приросту (спаду)

Джерело: [37]

У січні–серпні 2023 р. українські агроекспортери найбільше заробили на продажі зернових культур (кукурудза, пшениця, ячмінь, гречка, сорго та жито), на які припала чверть загального експорту на суму 6,1 млрд дол. США. Другою в експортному рейтингу є група товарів «жири та олії» (15,4 % від загального

обсягу експорту), яка в основному включає соняшникову, соєву та ріпакову олію. Вона також включає маргарин, жири, олію та віск у дуже невеликих кількостях. Загальна вартість продажів склала 3,8 млрд дол. США. Третьою найбільшою статтею загального експорту є металопродукція (7,4 %).

Загальна товарна структура експорту виявилася більш стійкою до змін, ніж географічний розподіл, але у 2023 р. були внесені певні корективи в товарний профіль українського експорту. Порівняно з 2022 р. року частка товарного експорту збільшилася наступним чином: зернові культури (частка експорту зросла на 6,9 % до 25 %), з чистим збільшенням обсягу експорту на 887 млн дол.; олії та жири (з 2,8 % до 15,4 %); харчові залишки та відходи (до 3,6 %); цукор (до 1,4 %). Поставки какао, зернових культур та зернових продуктів також були позитивними [37].

Більшість українських агрохолдингів котируються на міжнародних фондових біржах, і їхні акції можна купити так само, як і акції іноземних компаній. Зокрема, «Кернел», найпотужніший в Україні виробник соняшникової олії, котирується на Варшавській фондовій біржі. Акції цього аграрного гіганта за рік зросли на 19 % і виплачують щорічні дивіденди у розмірі 2,7 %. Акції цукрового гіганта «Астарта» також торгуються у Варшаві. Цього року компанія показала ще кращі результати: ціна акцій зросла на 52 % протягом року, а дивіденди сягнули 5,71 %.

Акції «ІМК» також торгуються на фондовій біржі. Компанія займається вирощуванням і зберіганням сільськогосподарської продукції та виробництвом молока. У довоєнному 2021 р. капіталізація підприємства зросла на 78 %. При цьому дивідендна дохідність компанії є також значною – 11,4 %.

Українські аграрії також котируються на Лондонській фондовій біржі. Виробник м'яса птиці «МХП» котирується на Лондонській фондовій біржі. Акції «Миронівського хлібопродукту» за рік зросли на 15 %, а дивіденди компанії становлять майже 7,3 %.

Найбільший спад, %

№ продуктова група

Найбільший приріст, %

№ продуктова група

Рисунок 2.2 – Зміна товарного експорту з України у 2022–2023 рр., %

Джерело: [37]

Корпоративні облігації – це, по суті, векселі. Компанія позичає гроші в інвесторів, сплачує відсотки і зобов’язується повернути борг у визначений

термін. В Україні державні облігації більш популярні як отримання державного боргу. Але приватний сектор також залучає кошти за таким же принципом.

Серед українських сільськогосподарських підприємств корпоративні облігації випустили «Кернел» та «МХП». Цінні папери були випущені в доларах США і мають досить високу дохідність – близько 6–7 %, залежно від терміну погашення [84].

З 1 липня 2021 р. в Україні стартував ринок землі. Наразі купувати земельні ділянки можуть лише фізичні особи. Громадяни мають право придбати до 100 гектарів за один раз. Середня ціна одного гектара землі для сільськогосподарської діяльності, проданої минулого року, становила 33 тис гривень (додаток Б). За перші шість місяців цього року було здійснено понад 72 тис угод з продажу землі (додаток В).

Земля в Україні значно дешевша, ніж у сусідніх західних країнах. Наприклад, за даними Євростату, середня ціна за гектар у Польщі становить 11 тис євро, в Чехії – 9 тис євро, в Румунії – 7 тис євро, в Словаччині – 4 тис євро.

І урядовці, і експерти погоджуються, що земля в Україні стає дедалі дорожчою. Прем'єр-міністр Денис Шмигаль, наприклад, вважає, що вартість землі подвоїться протягом двох-трьох років після відкриття ринку. Оцінки експертів скромніші, але песимістичні прогнози говорять про 40-відсоткове зростання до кінця 2024 р., коли землю зможуть купувати юридичні особи. Прогнози експертів скромніші, але за песимістичними прогнозами ціни зростуть на 40 % [85].

Також є можливість орендувати землю. Орендні ставки дуже різняться залежно від регіону та якості ґрунту, але в середньому вони становлять 3500 гривень за гектар. Це приблизно 10 % від вартості землі [87].

Висока прибутковість приваблює інвесторів на ринок землі. У тому числі тих, хто раніше ніколи не займався сільським господарством. Водночас експерти зазначають, що такі інвестиції є ризикованими і складними. Купити земельну ділянку набагато складніше, ніж цінні папери. Необхідно укласти договори,

перевіряти юридичні аспекти та право власності. Існує також ризик купити ділянку землі, наприклад, посеред великого поля, яке обробляє один фермер.

Загалом, прибутковість інвестицій в аграрний сектор залежить від низки факторів, включаючи кон'юнктуру світового ринку, погодні умови та інші обставини. Однак, за даними Державного управління статистики, середня рентабельність інвестицій в аграрний сектор в Україні становить 22,5 % річних.

Інвестиції в сільське господарство визнані найбільш безпечними та надійними. Під час кризи чи рецесії люди в останню чергу відмовляться від їжі, а в міру зростання економіки споживання збільшуватиметься, що призведе до зростання доходів. Аграрний сектор також є одним з небагатьох секторів, який може виграти від високої інфляції, до якої готується світова економіка.

2.2 Ризики та можливості фінансового управління в умовах міжнародного експорту

В умовах глобальної невизначеності зростає кількість викликів та ризиків, з якими стикаються агроекспортери. Масована агресія РФ проти України значно підвищила рівень ризиків, які впливають на стабільність вітчизняної агросистеми. З огляду на дослідження саме фінансових аспектів експортної діяльності українських аграрних підприємств на міжнародних ринках, ці ризики носять перш за все фінансовий характер. Саме фінансовий ризик, який займає одне з основних місць у загальному портфелі ризиків аграрних підприємств, становить найбільшу частку загального економічного ризику та впливає на різні аспекти господарської діяльності аграрних підприємств. Ступінь впливу фінансових ризиків на результати фінансової діяльності будь-якого підприємства тісно пов'язаний з економічною ситуацією в країні, тому процес оцінки та мінімізації впливу фінансових ризиків актуалізує важливість цієї проблеми [81].

Фінансовий ризик – це одна з найскладніших категорій, яка відображає сприйняття об'єктивно існуючих невизначеностей і конфліктів, притаманних всьому процесу підготовки, управління, прийняття рішень і оцінки суб'єкта господарювання. Фінансовий ризик пов'язаний з використанням підприємством джерел капіталу, з його спроможністю своєчасно та в повному обсязі виконувати свої зобов'язання перед різними контрагентами, а також з проведенням операцій на фінансовому ринку. Існує досить точний перелік видів фінансових ризиків підприємства, а саме: кредитний ризик, ризик зниження фінансової стійкості, ризик банкрутства, інвестиційний, інфляційний, процентний, валютний, відсотковий, депозитний, структурний та податковий ризики. З точки зору глобальних взаємозалежностей у галузях сільського господарства фінансові ризики пов'язані з фінансовою стійкістю та продуктивністю компаній. Ці ризики пов'язані з політичними факторами, екологічними факторами, політикою скорочення ресурсів та ефективністю управління підприємством [40].

Таким чином, можна зазначити, що фінансовий ризик – обов'язкова складова підприємства, яка змушує керівництво підприємства здійснювати керівництво фінансовою діяльністю безперервно та цілеспрямовано, зважаючи на зовнішні та внутрішні фактори впливу.

Однією з основних проблем аграрних підприємств є недостатнє забезпечення та неефективний контроль власних фінансових ресурсів. Тому, що серед найбільш актуальних ризиків можна виділити саме ризик неплатоспроможності та ризик зниження фінансової стійкості. Тож до переліку фінансових ризиків доцільно додати ще й валютний та інфляційний ризик.

Валютний ризик – це довгострокові або короткострокові коливання валютного курсу. Його в свою чергу можна поділити на три підвиди: економічний валютний ризик; ризик транзакцій; ризик перерахунку з однієї валюти в іншу. Коли значна частина продажів відбувається в іноземній валюті, це ще більше ускладнює прогнозування майбутніх надходжень. Єдиним показником, що може відсунути курси валют на другий план, є інфляція, яка часто збігається з падінням валюти.

Інфляційний ризик означає, що інфляція може зашкодити ефективності інвестицій або вартості активів. Метою експортера є купівельна спроможність, яка називається реальною віддачею. Інфляція зменшує попит на гроші, неочікувані зміни в інфляції представляють ризик того, що реалізований прибуток від інвестицій або майбутня вартість активу буде нижчою, ніж очікувалося в майбутньому [65].

Війна в Україні радикально впливає на індекс інфляції. Так, індекс споживчих цін, обчислений Державною службою статистики за період 2021–2022 рр., склав 102,5 % (рис. 2.3) [34].

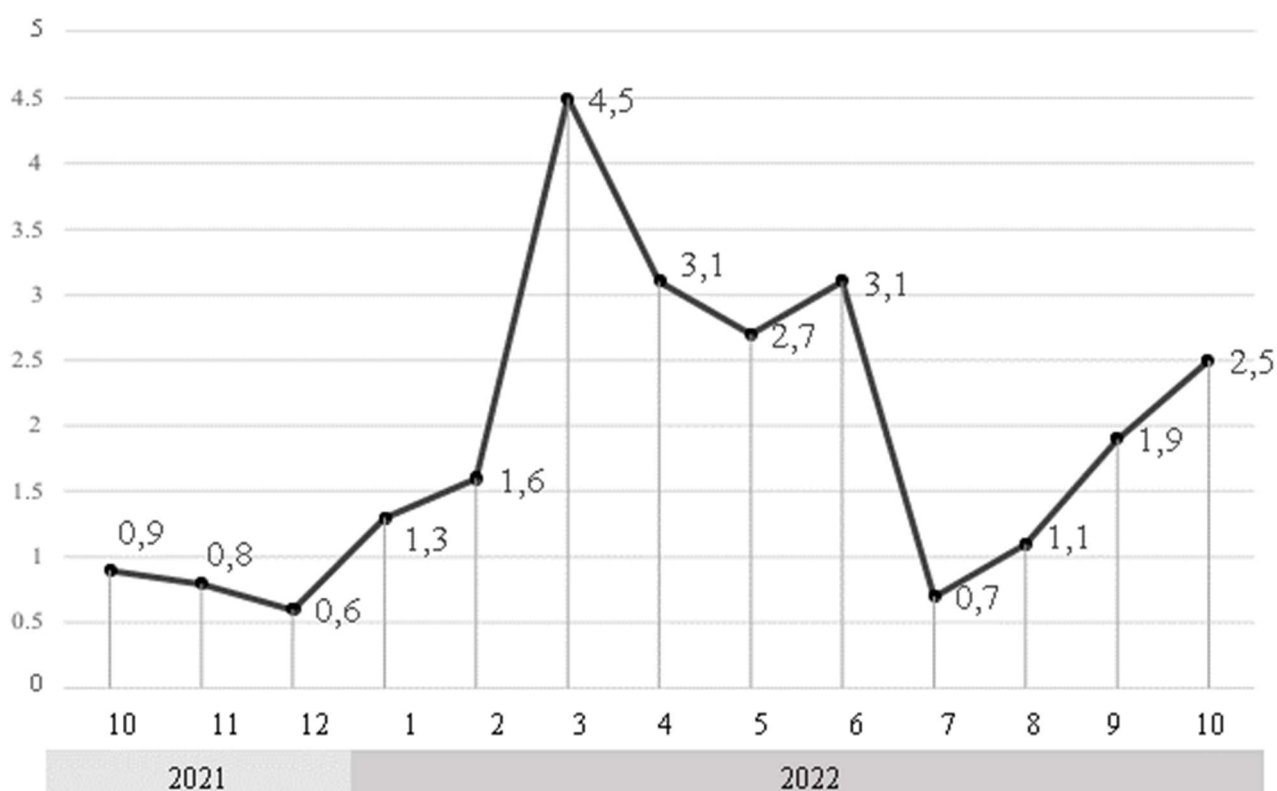

Рисунок 2.3 – Зміна рівня споживчих цін у 2021–2022 рр., %

Джерело: [34]

Найбільші зміни споживчих цін спостерігалися з березня по лютий – в перший місяць військового вторгнення РФ в Україну. Цим пояснюється сплеск інфляції, але рівень споживчих цін залишається стабільним. Національний банк України зазначає, що протягом останніх місяців базова інфляція стабілізувалася

в основному за рахунок корекції цін на соняшникову олію та зміцнення курсу гривні.

В аграрному секторі фінансові ризики тісно пов'язані з логістичною сферою. Виклики для логістичної галузі виникли ще за кілька років до початку нового етапу російсько-української війни. Через пандемію ринок почав прискорювати локалізацію та переміщення ланцюгів поставок ближче до країн, де виробляється або продається агропродукт. Втім, у 2022 р. компанії мали приймати рішення якомога швидше.

З початку широкомасштабного вторгнення російських військ аграрний сектор України зазнав збитків на суму 4,3 млрд дол. США. Найбільше постраждали сільськогосподарські землі. Втрати від окупації, забруднення мінами та боєприпасами, що не вибухнули, а також прямі фізичні збитки склали 2,1 млрд дол. США. Сільськогосподарська техніка була пошкоджена на суму близько 50 млн дол., а руйнування зерносховищ призвело до збитків у розмірі 273 млн дол. За оцінками Дослідницького центру з питань продовольства та землекористування KSE, мародерство та фізичні збитки призвели до втрат вже вирощеного врожаю на суму 613 млн дол. США, поголів'я худоби – на 136 млн дол., добрив, палива та засобів захисту рослин – на 120 млн дол. США [96].

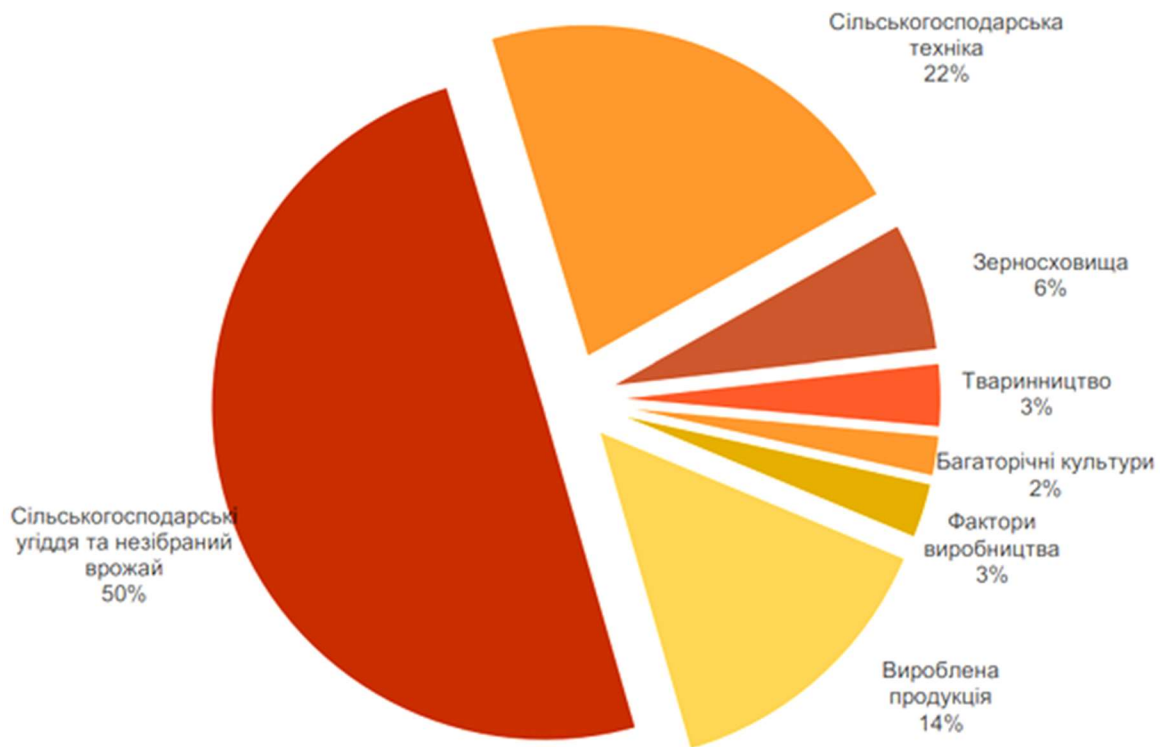

Рисунок 2.4 – Структура пошкоджень за категоріями, %

Джерело: [95]

Незважаючи на втрату дамб, щонайменше 90 % площ було засіяно зерновими, бобовими, цукровим буряком та картоплею порівняно з минулим роком. Традиційні для України райони вирощування овочів постраждали від війни, пошкоджено землю, насіння та сади, але Україна не залишається без фруктів та овочів. На неокупованих територіях України площі під вирощуванням фруктів та овочів збереглися. Незважаючи на втрату поголів'я худоби та нестачу кормів, дефіциту тваринницької продукції не спостерігається. Більшість виробників свинини, яловичини та молока є приватними домогосподарствами і відносно рівномірно розподілені по всій території України. Однак диверсифікація продукції вже почала зменшуватися. Через пошкодження і втрати в первинному і вторинному секторах сільськогосподарського виробництва ціни на продукти харчування є вищими, ніж до війни, і становлять від 6 % до 35 %, залежно від регіону і продукції

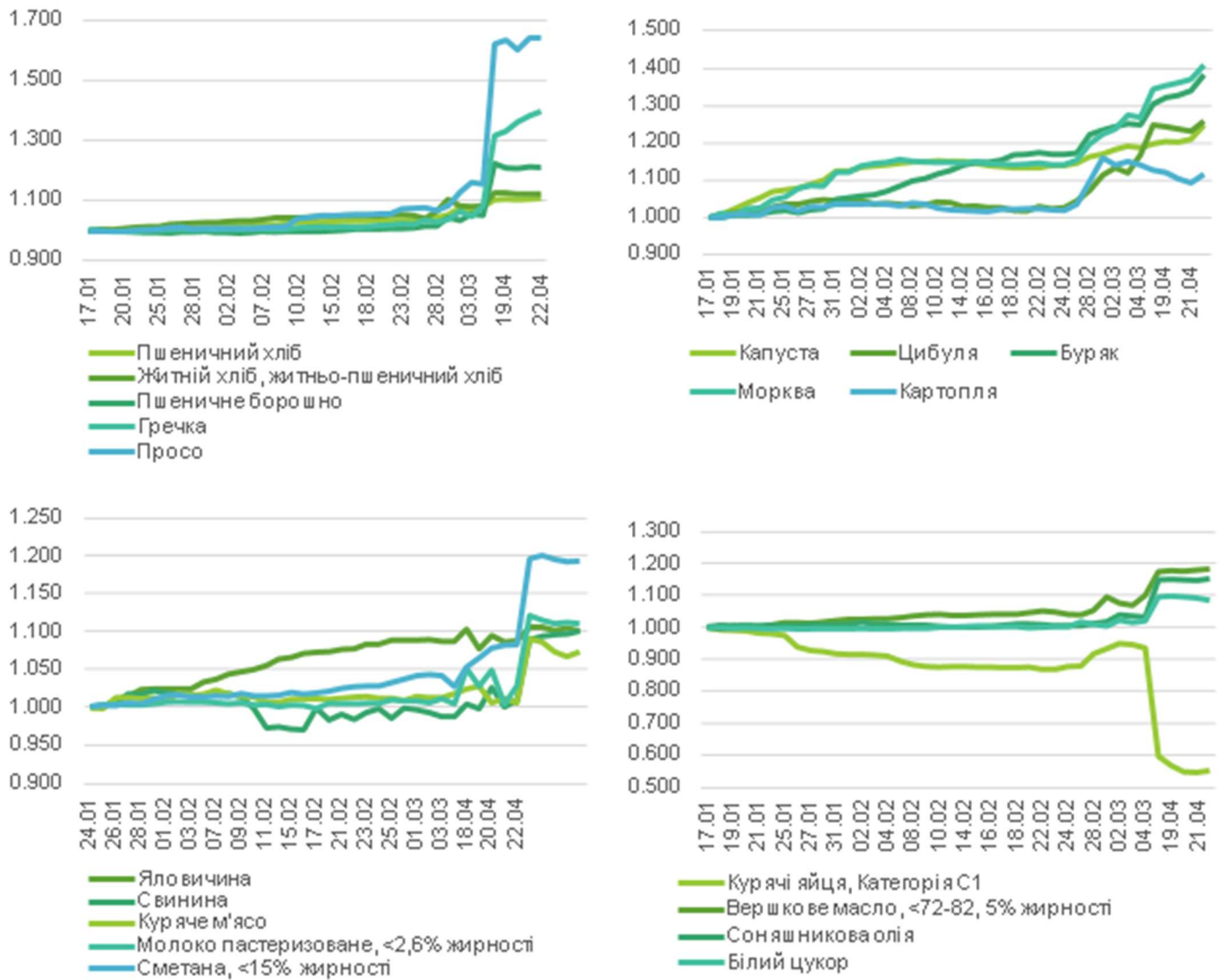

Рисунок 2.5 – Індекси споживчих цін на основні продовольчі товари в Україні, 17 січня – 22 квітня 2024 р.

Джерело: [59]

Блокада портів на Чорному та Азовському морях зменшила експортний потенціал України з близько 6 млн тонн до 600 тис тонн, тобто удесятеро. Це скорочення впливає на доходи аграріїв, які виробляють експортну продукцію, а також на валютні надходження країни. Якщо з березня по травень 2022 р. вартість експорту зерна та олії склала 2,7 млрд дол. США, а за ті ж три місяці 2023 р. Україна втратила близько 2 млрд дол. через зниження експортного потенціалу.

Велика частина втрат у сільськогосподарському секторі була пов'язана зі знищенням і пошкодженням сільськогосподарської техніки, збитки оцінюються

більш ніж у 4,65 млрд дол. США. Загалом за два роки війни було пошкоджено або знищено 109600 одиниць сільськогосподарської техніки.

За оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) (Food and Agriculture Organization, FAO), прямі втрати лише сільськогосподарських активів в Україні становлять приблизно 6 млрд дол. США. Наразі підраховано, що постраждало близько 5 % сільськогосподарських угідь. Втрати орних земель становлять понад 25 %, втрати зрошуваних земель – понад 70 %, втрати плодових насаджень – близько 25 %, втрати садів – понад 20 %. Виробничі витрати зростають через високі ціни на добрива, пальне та насіння; великі площі землі є небезпечними через пошкодження та мінування; інфраструктурні об'єкти сільського господарства, зберігання, транспорту, енергетики та переробної промисловості зазнали серйозних пошкоджень; існують труднощі з підключенням до інженерних мереж; заважають бюрократичні перешкоди для доступу сільськогосподарської продукції на ринки інших країн (насамперед, це квоти ЄС) та незавершеність приведення законодавства у відповідність до стандартів ЄС у сферах безпеки і фітосанітарії; виникають проблеми із забезпеченням зростаючих потреб сільськогосподарських виробників; недостатніми є потужності з перевалки й доставки продукції, а також інші проблеми, які не були вирішені до початку війни [30].

Знищення і крадіжка сільськогосподарської продукції – друга за величиною категорія втрат у сільськогосподарському секторі. Було знищено або вкрадено понад 4 млн тонн готової сільськогосподарської продукції. Загальна вартість цих втрат оцінюється більш ніж у 1,8 млрд дол. США.

Значні втрати були також зафіксовані в інфраструктурі для зберігання сільськогосподарської продукції. Загальна місткість зруйнованих зерносховищ склала 8,2 млн тонн продукції, тоді як одночасна місткість пошкоджених зерносховищ – майже 3,3 млн тонн. Вартість відновлення пошкоджених об'єктів оцінюється в 1,3 млрд дол. США. За оцінкою Національного наукового центру

«Інститут аграрної економіки», зниження доходів сільського господарства та суміжних галузей сягнуло 30 % [23]. Згідно зі Звітом «Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення України», підготовленим Урядом України, Європейською Комісією та Світовим банком, війна призвела до скорочення загальної посівної площі на 20 %, а 15% сільськогосподарських основних фондів пошкоджено. Врожаї зернових та олійних культур впали на 40 % [47]. Водночас, згідно з дослідженням Київської школи економіки «Огляд збитків та втрат в АПК», прямі втрати в аграрному секторі склали 6,6 млрд дол. США, а непрямі збитки сягнули 34,25 млрд дол. США. Це пов'язано переважно з нижчими внутрішніми цінами через перебої з експортом (3,1 млрд дол. США), втратами від посівів озимих (3 млрд дол. США) та втратами через низький врожай у 2023 р. (4,7 млрд дол. США) [57].

Блокада морських портів країною-агресоркою призвела до падіння експорту зерна з 6–7 млн тонн до 1,5 млн тонн на місяць, тож внутрішня ціна реалізації сільськогосподарської продукції впала нижче собівартості. Ситуація покращилася після підписання 22 липня 2022 р. Чорноморської зернової ініціативи (т. зв. Зернової угоди – домовленості між ООН, Україною, Туреччиною і РФ про морські коридори для вивезення українського зерна), втім, з виходом РФ 17 липня 2023 р. з цієї угоди логістичні виклики залишаються і загроза блокування зернових коридорів зберігається.

Війна з боку РФ завдала найбільшої шкоди сільськогосподарському сектору в Луганській, Херсонській, Донецькій, Харківській та Запорізькій областях. Ці регіони також входять до п'ятірки найбільш постраждалих і зруйнованих. Фермери стикаються з багатьма небезпеками під час виробництва. Особливо болючими для аграрного сектору є мінні поля; пошкодження інфраструктури, яка використовується для зберігання та транспортування сільськогосподарської продукції; потенційне розширення ворожих територій; унеможливлення польових робіт; загрози життю та здоров'ю фермерів та інших працівників сільського господарства; відтік капіталу за кордон; вихід з України іноземних компаній та їхніх представництв, виведення капіталу, скорочення

інвестицій в аграрний сектор в цілому, виїзд кваліфікованих кадрів за кордон та їхнє неповернення, падіння доходів фермерів до рівня, який змушує їх скорочувати обсяги виробництва [29].

Зниження посівів озимих культур, на жаль, є дуже значним. Окрім військових дій, на це вплинули і погодні умови. Навесні аграрії зазвичай готуються компенсувати незасіяні площі якнайкраще. Втім, потрібно розуміти, що посівні площі все одно будуть меншими, ніж у попередньому році. Це пов'язано насамперед із продовженням тимчасової окупації південно-східних областей України та інтенсивним перекопуванням сільськогосподарських угідь на звільнених територіях Харківщині та Херсонщині. Війна послабила український та світовий сільськогосподарський сектор. Ціни на добрива та пальне різко зросли, сільськогосподарські угіддя скоротилися, а експорт з України впав, що призвело до глобального дефіциту зерна та соняшникової олії і зниження доходів українських виробників. Це не перша і не остання криза зі схожими наслідками у світовій історії.

У найближчі місяці, за незмінних умов військової окупації, українські фермери продовжуватимуть виконувати необхідні роботи. Однак з першим урожаєм нового зерна виникнуть серйозні проблеми зі зберіганням та експортом зерна, особливо через позаминулорічний неекспортний врожай. Якщо ця проблема не буде вирішена, то частина зерна може бути втрачена. У довгостроковій перспективі, однак, якщо припустити, що війна закінчиться і Україна переможе, аграрному сектору потрібно буде інвестувати в реструктуризацію. Якщо ці інвестиції включатимуть компонент модернізації, Україна матиме шанс досягти вищого рівня продуктивності та впровадити нові технології у виробництві та зберіганні.

Серйозним викликом для аграріїв є якісне проведення весняної посівної кампанії. Адже їм потрібно бути впевненими, що у них вистачить коштів на купівлю насіння, дизпалива, мінеральних добрив та засобів захисту рослин. Водночас, поточний рівень експорту є недостатнім для експорту врожаю 2023 р.; якщо обсяги експорту наприкінці 2024 р. збережуться, Україна ризикує мати значні запаси (особливо зернових культур) до початку наступного врожаю. Така ситуація в поєднанні з низькими цінами на зернові та олійні культури на українському ринку та дорогою експортною логістикою ще більше ускладнює роботу українських аграріїв через брак обігових коштів. Тому є необхідність нарощувати обсяги експорту всіма можливими каналами, щоб встигнути вивезти весь урожай до початку нового сезону.

Україна мала б ще вищі показники експорту, якби не виникали проблеми з блокуванням кордону польськими протестувальниками. Значні затримки на кордоні призводять до додаткових втрат українських аграріїв, а також скорочення обсягів експорту. Найгострішою проблемою, з якою вітчизняний аграрний сектор зіткнувся з у 2023 р. та яка досі залишається невирішеною – це протест європейських фермерів через те, що вони називають недобросовісною конкуренцією з боку України. Наприклад, польські фермери стверджують, що вони постраждали від кроків ЄС з відкриття т. зв. шляхів солідарності з Україною, відмови від митних зборів і запровадження інших заходів, щоб допомогти Києву доставити своє зерно на європейські ринки. В Польщі фермери розпочали загальнонаціональні протести в лютому 2024 р., блокуючи кордони з Україною та порушуючи роботу пунктів пропуску і автошляхів.

У розпал протестів фермерів Європейський Союз планує посилити перевірки перевізників, які експортують зерно з України, на відповідність підписаних угод, щоб вирішити проблему протестів польських фермерів і відновити нормальну торгівлю, яка є вигідною для ЄС в цілому [99].

Станом на березень 2024 р. польські фермери продовжують масштабні протести з вимогою закрити кордони для товарів з України, при тому, що торговельний баланс явно на користь Польщі. За останні роки польський експорт

до України значно зріс – з 23,3 млрд злотих у 2020 р. до 45,6 млрд злотих у 2022 р. та майже 52 млрд злотих у 2023 р. Імпорт також збільшився, хоча й менш вражаюче – з 11,5 млрд злотих у 2020 р. до 20,3 млрд злотих у 2023 р. Таким чином, позитивне сальдо торгового балансу Польщі зросло до 31,4 млрд злотих у 2023 р. порівняно з 17,5 млрд злотих у попередньому році [102].

У 2023 р. Україна стала сьомим найбільшим експортним ринком Польщі після Німеччини, Чехії, Франції, Великої Британії, Італії та Нідерландів і випередила США, в той час, як у довоєнному 2021 р. Україна посіла лише 15 місце серед усіх польських експортерів. В результаті Україна увійшла до десятки найважливіших країн-постачальників для Польщі. Минулорічний рекордний профіцит торгівлі Польщі з Україною більш ніж утричі перевищив показник довоєнного 2021 р.

Мінекономіки України також запропонувало Уряду низку варіантів збільшення експортних потужностей залізничного транспорту, наприклад, розширення пунктів пропуску, будівництво додаткових складських терміналів на кордоні, адаптацію залізничного транспорту до іноземних колій, а також шляхи подальшого вдосконалення інфраструктури дунайської портової бухти.

Очікується, що експорт пшениці, кукурудзи та ячменю в поточному році зросте після шоку 2022–2023 рр., але не досягне довоєнного рівня якнайменше до 2030 р. [4]. Експорт вівса та жита має перспективу повністю відновитися через відносно низькі довоєнні обсяги експорту. Аналітики прогнозують, що експорт олійних культур відновлюватиметься поступово і не досягне довоєнного рівня [96].

Тож, сільськогосподарське виробництво в Україні потребує термінової допомоги. Необхідно визначитися з підтримкою експорту агросектору та працювати над перешкодами його зростання. Без морських шляхів майбутнє вітчизняного сільського господарства сумнівне. Якщо нічого не зміниться, наступного року половина фермерських господарств може перейти з рук в руки, а деякі ділянки можуть бути закриті. У цифровому вираженні це означатиме втрату від 100 до 250 дол. США на гектар. Результатом різкого зниження

експорту українського зерна може стати брак коштів на наступну посівну. Якщо ситуація не покращиться, деякі господарства можуть оголосити про банкрутство [24].

Вчасне надходження фінансових коштів від реалізації раніше вирощеного врожаю особливо гостро стоїть зараз перед початком весняної посівної. Адже наявність коштів дозволить українським аграріям вчасно та якісно провести весняну посівну, забезпечивши Україну та світ продовольством. Це, безумовно, вплине на світовий ринок сільськогосподарської продукції. Фінансові вливання у в АПК, зазвичай, спрямовані на підвищення продуктивності, зниження виробничих витрат, захист навколишнього середовища та підвищення якості продукції. Таким чином, якщо Україна, як один з провідних світових експортерів сільськогосподарських продуктів, відчує брак необхідного фінансування, це призведе до скорочення глобальної пропозиції і, відповідно, до зростання світових цін. Найбільше постраждають країни, які залежать від імпорту, та країни, де значна частина населення перебуває за межею бідності.

2.3 Взаємодія з фінансовими інституціями у контексті експортних операцій

Сільськогосподарський сектор привертає дедалі більшу увагу з боку міжнародних та приватних інвесторів. Ключовим фактором є довгострокова тенденція зростання цін на продукти харчування протягом останнього десятиліття, яка підігріває очікування інвесторів вищою прибутковістю. Загалом загальна невідповідність між пропозицією та попитом – на користь інвестора. До факторів, що сприяють збільшенню попиту на сільськогосподарську продукцію та відкривають широкі можливості для інвесторів, відносять:

– зростання населення та збільшення тривалості життя, які сприяють зростанню попиту на продовольчі товари. Населення світу продовжує зростати, хоч і повільнішими темпами через зниження рівня народжуваності. Згідно з

прогнозами, населення світу може зрости приблизно до 8,5 млрд осіб у 2030 р. і 9,7 млрд осіб у 2050 р. [10];

– зростання купівельної спроможності населення в деяких країнах, що розвиваються, призвело до подальшого збільшення попиту на продовольство та змін у моделях споживання. Поліпшення добробуту та зростання середнього класу також сприяють зростанню попиту на продовольчу продукцію;

– зростання попиту нові джерела енергії, зокрема на біопаливо. Виробники біопалива та традиційних сільськогосподарських продуктів конкуруватимуть за орні землі, що також позначиться на інших секторах економіки;

Ще однією мотивацією для інвесторів, особливо державних, є той факт, що зростання глобального попиту на продовольство та зростання цін поставили під загрозу продовольчу безпеку. Ці фактори привернули увагу багатих країн, які залежать від імпорту продуктів харчування. Так, країни Перської затоки, де є брак орних земель і води, для забезпечення продовольчої безпеки своїх країн у майбутньому почали інвестувати в сільське господарство за кордоном. Така тенденція спостерігається у країнах з зростаючим населенням, таких як Китай та Індія, які переймаються питаннями довгострокової продовольчої безпеки.

За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (The Food and Agriculture Organization, FAO), показник річних потоків прямих інвестицій у сільськогосподарський сектор було зафіксовано зростання з 12,2 млрд дол. США у 2017 р. до 29,6 млрд дол. США у 2022 р [103].

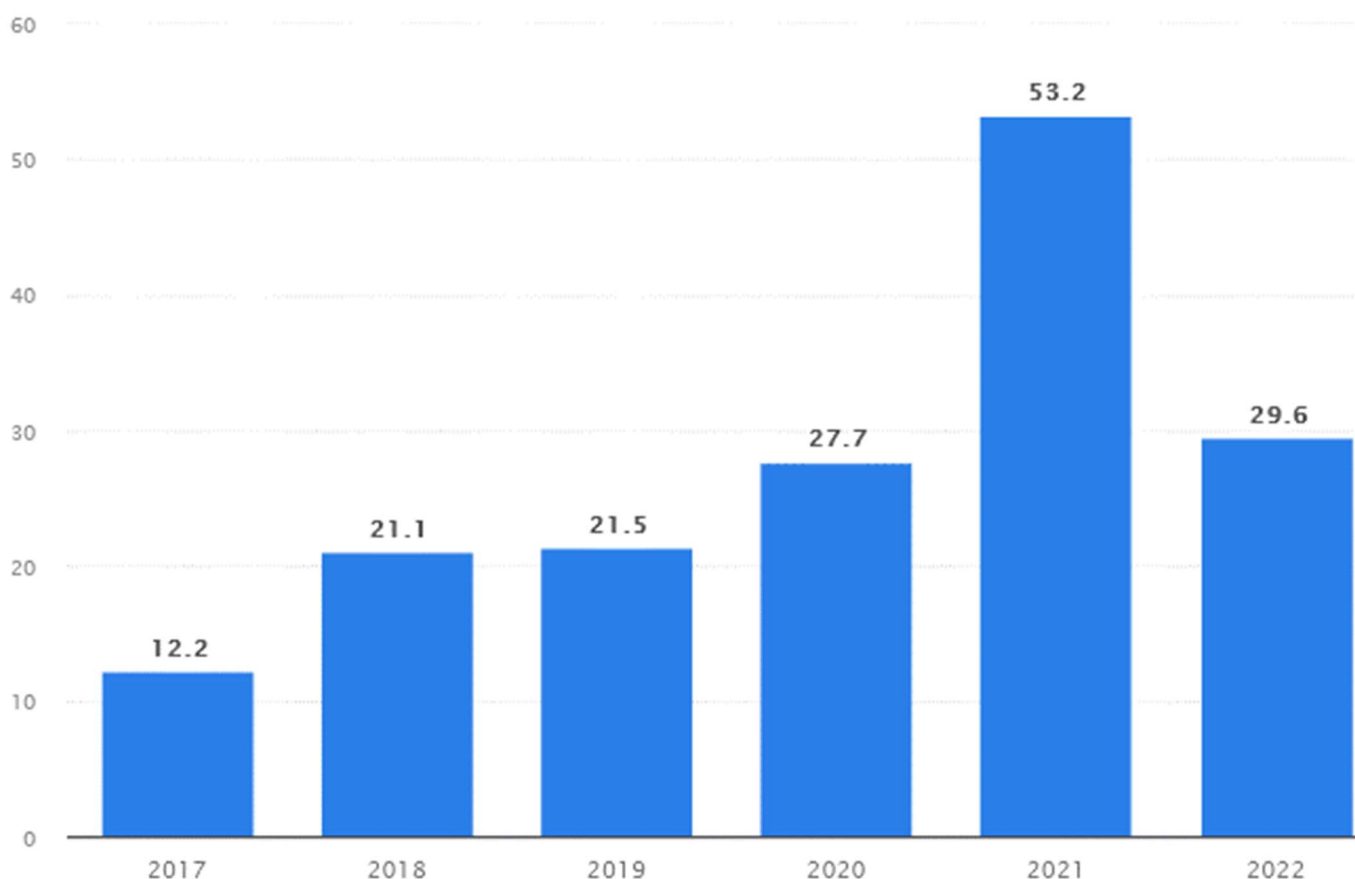

Рисунок 2.7 – Прямі іноземні інвестиції у галузь сільського господарства у 2017–2022 рр., млрд дол. США

Джерело: [11]

Дослідження, проведене FAO, показало, що поточний рівень інвестицій та соціальних витрат не призведе до зростання доходів та покращення доступу до продуктів харчування, достатнім для викорінення голоду до 2030 р. При звичайному веденні справ масштаби голоду знизяться, але понад 650 млн осіб, або 8 % населення світу, як і раніше, недоїдатимуть у 2030 р. У звіті з дослідження підраховано, що у глобальному масштабі для викорінення голоду до 2030 р. потрібні додаткові інвестиції обсягом 265 млрд дол. США на рік. Ці інвестиції будуть потрібні для програм соціального захисту (67 млрд дол.), що покращить доступ до продуктів харчування для вразливих груп населення.

Нині країни з низьким та середнім рівнем доходу інвестують у сільське господарство майже стільки ж, скільки й країни з високим рівнем доходу – близько 190 млрд дол. США в обох групах країн. У країнах із високим рівнем

доходу інвестиції зросли приблизно зі 120 млрд дол. до 190 млрд дол., середньорічні темпи зростання становили приблизно 2 %. У Китаї інвестиції зросли з 10 млрд дол. до 75 млрд дол., темпи зростання близько 9 %, тоді як інвестиції в сільське господарство в країнах з низьким і середнім рівнем доходів зросли з 45 млрд дол. до 115 млрд дол., зростання склало близько 4 % [11].

Переважання країн з низьким та середнім рівнем доходу у глобальних інвестиціях у сільське господарство не має на увазі, що цей сектор розглядається як важливіший. Порівняння частки інвестицій у сільське господарство у загальному обсязі інвестицій та частки сільськогосподарської доданої вартості у ВВП виявляє важливі структурні відмінності між групами країн. Ступінь капіталомісткості в секторах сільського господарства також різниться і показує, що сільське господарство в країнах з високим рівнем доходів значно більш капіталомістке, ніж у країнах з низьким та середнім рівнем доходів. Однак у Східній Азії та Тихоокеанському регіоні (включаючи Китай), Південній Азії, Європі та Центральній Азії капіталомісткість сільськогосподарського виробництва поступово збільшується. Хоча це не може бути однозначно інтерпретуватися як сигнал зближення з типом сільського господарства у країнах з високим рівнем доходу, це може вказувати на те, що капітал поступово збільшується, замінюючи інші ресурси та фактори, особливо працю. Фактично частка зайнятості у сільському господарстві цих регіонів скорочується. Навпаки, на Близькому Сході та в Північній Африці, Африці на південь від Сахари та Латинської Америки та в країнах Карибського басейну капіталомісткість знизилася.

Збільшення інвестицій у сільське господарство також має вирішальне значення для досягнення другої мети у сфері сталого розвитку на період до 2030 р., моніторинг якої здійснюється за допомогою Індексу орієнтованості на сільське господарство (Agriculture Orientation Index – AOI). Цей індекс визначається як співвідношення частки сільського господарства у державних витратах на частку сільського господарства у ВВП. Індекс вище 1 відображає вищу орієнтацію на сільсько-господарський сектор, який отримує високу частку

державних витрат за порівняно з його внеском у додану вартість економіки. Індекс менше 1 відбиває нижчу орієнтацію уряду, рівний 1 – відбиває нейтральність [46].

На глобальному рівні спостерігається зниження індексу орієнтованості на сільське господарство з 0,42 до 0,26. За цей період у більшості регіонів індекс стабільно становив менше 0,5, зокрема, в країнах Африки на південь від Сахари було зареєстровано найнижчі значення, які ніколи не перевищували 0,35. Регіони, що отримали найвищі оцінки, – це Східна та Південно-Східна Азія, Північна Америка та Європа, а також Західна Азія та Північна Африка. Хоча останніми роками тенденції у цих регіонах знизилися, які значення більше відповідають іншим регіонам.

Витрати на сільськогосподарську діяльність допомагають підвищити ефективність сектора, продуктивність та зростання доходів за рахунок збільшення фізичного чи людського капіталу. Державні витрати у сільському господарстві включають витрати на галузеву політику та програми; поліпшення ґрунту та боротьбу з деградацією; іригацію та меліорацію; управління здоров'ям тварин, навчання тваринництва та дослідження у галузі тваринництва; морські/прісноводні біологічні дослідження; заліснення та інші лісогосподарські проєкти тощо.

Дані показують, що прямі іноземні інвестиції у сільське господарство дуже малі порівняно із внутрішніми інвестиціями у промисловість. Крім того, на сільськогосподарський сектор, як і раніше, припадає дуже невеликий відсоток від загального припливу прямих іноземних інвестицій у більшості країн, що розвиваються.

У свою чергу, Світовий банк визнає, що великомасштабні інвестиції у сільське господарство створюють серйозні проблеми, які можна успішно вирішити, лише якщо всі зацікавлені сторони ефективно співпрацюватимуть. Також слід зазначити, що зменшення іноземних інвестицій у сільськогосподарський сектор розглядається як загроза продовольчій безпеці. Провідні сільськогосподарські організації, такі як Продовольча та

сільськогосподарська організація, Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку та Конференція ООН з торгівлі та розвитку розробили принципи інвестування, яких повинні дотримуватися всі учасники, щоб інвестиції не завдавали шкоди, були стійкими та сприяли розвитку, зокрема: повагу прав на землю та ресурси; забезпечення продовольчої безпеки; забезпечення прозорості, ефективного управління та відповідного сприятливого правового та бізнес-середовища; відповідальне агроінвестування, а також забезпечення соціальної та екологічної стійкості [6].

Приватні інвестиції необхідні, якщо сільське господарство виконуватиме свою життєво важливу функцію сприяння економічному розвитку, скороченню бідності та забезпечення продовольчої безпеки. Слід також наголосити на тому, що приватних інвесторів приваблює розвинена сільська інфраструктура, включаючи іригаційну систему, системи транспортування та зберігання, а також надійний доступ до енергії та інформаційно-комунікаційні технології. Політика залучення інвестицій має бути спрямована не лише на збільшення приватних інвестицій у сільське господарство, але також на забезпечення стійкості та відповідальності. Фермери, особливо дрібні фермери в країнах, що розвиваються, часто основне джерело приватних інвестицій у сільське господарство. Дослідження показують, що фермери є найбільшими інвесторами у сільському господарстві. Внутрішньогосподарські інвестиції – більше ніж два рази важливіші, ніж інші джерела інвестиції разом узяті. Особливу увагу слід приділяти тому, щоб дрібні фермери могли інвестувати у свої господарства та отримувати вигоди від державних та приватних інвестицій [33].

Іноземні інвестиції можуть надати ключові важелі зростання для сільського господарства, включаючи розвиток необхідної інфраструктури та розширення джерел коштів для існування для місцевого населення. Якщо масштабне придбання землі спричиняє її експропріацію або нераціональне використання, то іноземні інвестиції в сільськогосподарські землі можуть бути політично неприйнятними. Тому слід враховувати довгострокові інтереси інвесторів, урядів приймаючих країн та місцевих жителів, щоб гарантувати та

погоджувати інтереси всіх сторін. Зазвичай ці домовленості мають транснаціональний характер.

За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, з початку XXI ст. споживання калорій на душу населення збільшилося в середньому на 10 %. У той же час число жителів Землі зростає, і потреба в їжі вже зростає [103].

Фермери отримують вигоду від збільшення споживання. Попит на їх продукцію зростає, вдосконалення технологій, поліпшення добрив і посівного матеріалу можуть підвищити врожайність. Минулий рік виявився особливо успішним з економічної точки зору для сільськогосподарських виробників по всьому світу. За рік світові ціни на пшеницю зросли на 31 %, кукурудзу – на 36 %, цукор – на 29 %, каву – на 23 %. Однією з причин цього є глобальна інфляція, яка, на думку експертів, сповільниться в 2024 р., але все одно залишиться досить високою, а це означає, що продукт стане дорожче.

Роздрібні інвестори, які хочуть заробити на зростанні сільського господарства, можуть розглянути деякі інструменти для цього. На біржі представлена велика кількість активів, які дозволяють заробляти гроші в сільськогосподарському секторі. Перш за все, ви можете безпосередньо інвестувати в продукти харчування. Ф'ючерси – складний і дорогий інструмент, доступний не всім. Але не всі можуть купувати індексні фонди орієнтовані на ці ф'ючерси. Фонд інвестує своїх клієнтів у певні ф'ючерси, а вартість акцій зростає, оскільки відповідний продукт стає дорожчим.

Серед таких фондів привертають особливу увагу фонд Teucrium Corn (кукурудза), пшеницю WisdomTree (пшениця), цукор WisdomTree (соняшник) та каву WisdomCoffe (кава). Какао, бавовна, м'ясні продукти підтримують аналогічні фонди для інвестицій.

Ще один варіант інвестування – це акції агропромислового гіганта. Це може бути, наприклад, виробник сільськогосподарської техніки Deere & Co, добрива – Nutrien або фармацевтичні препарати та вакцини для тварин – Zoetis. Такі компанії зростають разом з аграрним сектором, оскільки поставляють йому

продукцію власного виробництва. Якщо немає потреби розбиратися в потенціалі кожної компанії, можна обрати один з фондів, які спеціалізуються на аграрному секторі. Іншими словами, купувати акції фондів, які інвестують у широкий спектр компаній, щоб забезпечити диверсифікацію. Наприклад, якщо трактор Deere & Company програє трактору Kubota, інвестор все одно виграє, оскільки фонд інвестує в обидві компанії та багато інших. Приклад – фонд VanEck Vectors Agribusiness. Минулого року акції компанії зросли на 22 %. Крім того, компанії, в які інвестує VanEck Vectors Agribusiness, платять дивіденди, які фонд виплачує своїм клієнтам. Наразі компанія виплачує дивіденди у розмірі трохи більше 1 % на рік [13].

Щоб інвестувати в міжнародні акції, потрібно відкрити рахунок у одного з брокерів. Наприклад, Interactive Brokers або Exante. Водночас, обираючи цей вид інвестування, необхідно враховувати комісію, яку брокери беруть за свої послуги. Варто також пам'ятати, що фондовий ринок завжди є ризикованим. Вартість акції залежить не тільки від результатів діяльності компанії, але й від очікувань інвесторів та монетарної політики центрального банку. Тому, навіть якщо купувати акції прибуткових компаній «блакитних фішок», завжди існує ризик того, що ціна акцій впаде.

Для агробізнесу фінансування є ключем до управління та розвитку. Сільськогосподарське виробництво є надзвичайно капіталомістким. Доходи від продажу продукції залежать від багатьох факторів і є нерівномірними. У той же час, завжди існують поточні витрати. Такі процеси, як обробка землі (оранка, внесення добрив, засобів захисту рослин, посів, збирання врожаю), зберігання продукції (сушіння зерна, утримання елеваторів або оплата за зберігання в чужому елеваторі), ремонт, обслуговування та забезпечення паливом техніки (інтенсивне використання призводить до швидкого зносу техніки та обладнання), значні витрати на робочу силу (враховуючи сезонну зайнятість), є безперервним процесом.

В Україні дієвими інструментами фінансування є банківські кредити, аграрні розписки, прямі інвестиції, цінні папери, лізинг та векселі [82].

Банківські кредити є найпоширенішою формою фінансування для агробізнесу. Банки надають кредити переважно для поповнення оборотного капіталу або для задоволення нагальних потреб у капіталі (наприклад, придбання засобів захисту рослин, насіння, поточні потреби тощо). Зазвичай такі кредити надаються у формі кредитних ліній або овердрафтів, рідше – у формі позик. Банківські кредити також традиційно надаються на реалізацію інфраструктурних проєктів та придбання техніки та обладнання. Основною проблемою для українських сільськогосподарських підприємств при отриманні банківських кредитів є необхідність адекватної застави. Сільськогосподарські підприємства, які ще не є кредитоспроможними, зазвичай можуть отримати кредити в сумах, які можуть бути покриті різними видами застави. Для сільськогосподарських виробників це часто створює низку ускладнень.

Традиційно українські банки найбільше покладаються на нерухомість та техніку як на заставу. Це добре, якщо агрокомпанія володіє новеньким елеватором або фермою. Однак у багатьох випадках нове і ліквідне обладнання будується в рамках проєктного фінансування і вже перебуває в заставі або під іншими обмеженнями. Крім того, більшість ліквідної техніки купується в кредит або лізинг і не може бути передана в заставу. Дуже часто більшість активів, якими володіють сільськогосподарські підприємства, є або неліквідними та погано задокументованими (тракторні бригади, комбайни, склади, зерносховища, спільне майно), або швидко зношуються (обладнання використовується дуже інтенсивно), або є дорогими (засоби захисту рослин, зерно, посівні матеріали). З цих причин українські сільськогосподарські підприємства часто не мають достатніх активів для забезпечення банківських кредитів. Процес отримання банківського кредиту включає перевірку позичальника банком (аудит фінансового стану позичальника, наявних боргів, майнового стану, здатності забезпечити виконання зобов'язань за кредитним договором, кредитної історії), підписання кредитного договору, підписання договорів забезпечення (застави, поруки, гарантії) та підписання договорів

страхування майна, що передається в заставу. Нижче наведено деякі з найважливіших аспектів кредитного фінансування [90].

При використанні кредитних коштів позичальники зазвичай зобов'язані не тільки регулярно сплачувати відсотки за кредитом, але й подавати фінансову звітність до українських банків, дозволяти банкам перевіряти цільове використання кредитних коштів та стан застави, а також використовувати для розрахунків рахунок у банку, в якому було надано кредит. Банки також можуть встановлювати інші обмеження або вимоги щодо діяльності сільськогосподарських підприємств протягом періоду користування кредитними коштами.

Аграрні розписки є відносно новим інструментом фінансування сільськогосподарських виробників. Однак, аграрні розписки дозволяють аграрним компаніям вийти із замкнутого кола «немає застави – немає кредиту – немає нерухомості, яку можна придбати під заставу». По суті, аграрні розписки забезпечують заставу майбутнього врожаю.

Головна відмінність (і перевага) аграрних розписок полягає в тому, що кошти за договором застави можуть надходити від будь-кого, а не лише від банків. При цьому українські аграрні компанії можуть використовувати свій основний актив – врожай – як заставу. Водночас, аграрні розписки вимагають дуже ефективного управління земельним банком, тобто управління реєстрацією орендованих земельних ділянок та орендних відносин. Це пов'язано з тим, що при видачі аграрної розписки нотаріус повинен надати документи, що підтверджують право агрокорпорації на обробку земельної ділянки сільськогосподарського призначення. Крім того, вимога нотаріального посвідчення збільшує вартість залучення коштів за допомогою аграрних розписок для сільськогосподарських підприємств.

Важливо пам'ятати, що кредитори не зобов'язані звертатися до суду, якщо боржник не виконує умови аграрної розписки. У разі невиконання зобов'язань аграрна розписка має статус виконавчого документа. Кредитор може звернутися

зі скаргою безпосередньо до органів примусового виконання, в тому числі до приватних виконавців.

В Україні прямі інвестиції можуть здійснюватися і менш формальними способами. Така допомога може бути надана іншими особами. На практиці фінансова допомога з боку власників також використовується для того, щоб власники могли швидше вилучити інвестиційні кошти, коли вони більше не потрібні. У випадку інвестицій у статутний капітал виведення коштів передбачає складні юридичні процедури (наприклад, зменшення статутного капіталу).

Звичайно, продаж акцій сільськогосподарських компаній новим інвесторам є найменш привабливим способом залучення коштів. Однак такі форми існують і здебільшого використовуються для розвитку агрокомпанії, а не для задоволення поточних потреб. Зазвичай, пряма інвестиція в цьому випадку – це вкладення, яке дає інвестору можливість контролювати діяльність українських агрокорпорацій.

Випуск цінних паперів є найбільш економічно вигідним способом фінансування для сільськогосподарських компаній. Однак процес залучення таких коштів є складним і витратним. Залучення інвестицій на фінансових ринках через випуск цінних паперів вимагає ретельного структурування активів, залучення радників та професійних організацій, оптимізації звітності та значних інвестицій у людські ресурси. Крім того, залучення коштів від інвесторів на фінансових ринках вимагає перевіреної репутації та дійсно переконливого бізнес-обґрунтування. Таке фінансування переважно доступне великим, добре структурованим агробізнесам.

Слід також мати на увазі, що випуск цінних паперів для українського ринку, зазвичай, не дуже ефективний. Це пов'язано з тим, що український ринок цінних паперів є досить депресивним. У більшості випадків українські агробізнесмени залучають таким чином кошти на західному ринку.

Лізинг в Україні є одним з найпоширеніших способів фінансування придбання техніки та обладнання українськими агровиробниками. Сільськогосподарське виробництво вимагає спеціалізованої техніки, вартість

якої зазвичай дуже висока. На відміну від банківських кредитів, лізинг є гнучким і не вимагає додаткової застави, гарної кредитної історії або тривалих процедур. Сільськогосподарські компанії отримують необхідне їм обладнання і регулярно сплачують за нього протягом періоду, зазначеного в лізинговому договорі.

Недолік цього способу фінансування полягає в його особливостях. Фінансування за допомогою лізингу обмежується придбанням техніки та обладнання. Лізинг не вирішує тих проблем фінансування, які наразі потребують сільськогосподарські підприємства. Слід також зазначити, що сільськогосподарські компанії можуть лише користуватися отриманим у лізинг майном і не можуть його продати або передати в заставу. Крім того, якщо лізингові платежі прострочені більш ніж на 30 днів, лізингодавець має право анулювати договір лізингу та вимагати від лізингоодержувача повернення предмета лізингу. Для сільськогосподарських підприємств, які вже виплатили більшу частину лізингових платежів, дуже неприємно втратити обладнання, яке було оплачено майже повністю, через тимчасову втрату грошового потоку [16].

Особливістю лізингових контрактів є те, що викупна вартість майна зменшується до закінчення терміну дії договору. Це відбувається за рахунок амортизації. Амортизація розраховується за спеціальною формулою і не залежить від фактичного зносу активу. Прискорена амортизація застосовується в лізингових контрактах на певні види активів, завдяки чому в кінці контракту вартість машини або обладнання дорівнює нулю і воно переходить у власність лізингоодержувача без будь-якої додаткової оплати.

Векселі можуть видаватися тільки для погашення грошових зобов'язань за фактично поставлені товари (виконані роботи, надані послуги). При видачі векселя платник (наприклад, українська сільськогосподарська компанія) повинен мати зобов'язання перед особою, якій наказано його оплатити (наприклад, продавцем засобів захисту рослин), на суму, не меншу, ніж сума, що підлягає сплаті за векселем. Основною перевагою векселів є те, що вони відстрочують платіж на період, зазначений у векселі. Нарахування відсотків за векселями не є обов'язковою умовою, і векселі можуть бути видані без виплати

відсотків. Векселі дозволяють українським аграрним компаніям чекати на підвищення цін на свою продукцію. Ціни зазвичай падають, а витрати зростають під час сезону збору врожаю. Відтермінуючи погашення боргу, аграрні компанії можуть отримати кошти для своєчасного збору врожаю, його сушіння та зберігання, а також отримати більшу вигоду від можливості підвищення цін. Крім того, вчасно погашаючи рахунки, аграрні компанії можуть створити позитивну кредитну історію, що полегшує отримання кредитів у банках.

Історично інвестори використовували аграрне фінансування для диверсифікації своїх портфелів та хеджування від інфляції. Але у 2022–2023 рр. ця тенденція стрімко прискорюється. Ключові гравці на сировинних ринках намагаються оцінити фінансові ризики та можливості, пов'язані з хеджуванням активів, і, згідно з даними, враховують мінливі показники попиту при формуванні своїх портфелів сировинної торгівлі [28].

Деякі інвестори вже покладаються на конкретні показники. Прикладами є зобов'язання виробників пальмової олії, деревини, протеїну, м'яса та сої збільшувати обсяги виробництва при одночасному скороченні вирубки лісів.

Український банківський сектор, який має значний досвід у фінансуванні енерго- та ресурсоефективних технологій виробництва та відновлюваної енергетики, наразі намагається стандартизувати подібний підхід для аграрного сектору.

Основною метою розробки відповідних стандартів є забезпечення універсальної інтерпретації для різних типів сільськогосподарських підприємств, культур, методів ведення сільського господарства та сфер діяльності.

Український агробізнес має важелі впливу та великий потенціал для розробки та стандартизації стандартів сталого фінансового розвитку та донесення їх до вітчизняних та іноземних інвесторів.

До процесу впровадження таких стандартів має бути залучено широке коло експертів у галузі сільськогосподарських технологій, діджиталізації, бухгалтерського обліку, логістики, сталого фінансування та суміжних галузях.

Цей процес може бути пілотований в рамках Чорноморської зернової ініціативи, яка вже привертає увагу міжнародної спільноти.

Важливим кроком для впровадження стандартів сталості сільськогосподарського виробництва в Україні з урахуванням регіональних особливостей та агрокліматичних умов є визначення поняття базових та передових сільськогосподарських технологій, формування принципів сценарного моделювання та врахування важливості післявоєнного відновлення ґрунтів.

Україна з її сільським господарством глибоко інтегрована у світову економіку та міжнародні процеси. Тому наслідки зменшення або, навпаки, збільшення інвестицій України в агропромисловий комплекс будуть повною мірою відбиватися на тенденціях світового ринку.

Тож, сільськогосподарське виробництво в Україні потребує термінової допомоги. Необхідно визначитися з підтримкою експорту агросектору та працювати над перешкодами його зростання. Без морських шляхів майбутнє вітчизняного сільського господарства сумнівне. Якщо нічого не зміниться, наступного року половина фермерських господарств може перейти з рук в руки, а деякі ділянки можуть бути закриті. У цифровому вираженні це означатиме втрату від 100 до 250 дол. США на гектар. Результатом різкого зниження експорту українського зерна може стати брак коштів на наступну посівну. Якщо ситуація не покращиться, деякі господарства можуть оголосити про банкрутство.

Допомога у пошуку нових міжнародних ринків, партнерів та покупців, зокрема доступ до ринку ЄС, є одним з ключових факторів довгострокового розвитку сільського господарства. Експортоорієнтованим фермерам та виробникам агропродукції мають бути надані програми підтримки для розробки та адаптації сортів продукції, сертифікації та отримання відповідних дозволів, логістики та міжнародного банківського фінансування, а також співпраці на регіональному та міжнародному рівнях.

Запорукою успішного відновлення економіки України, в тому числі агропромисловості, є ефективна співпраця між Урядом, бізнесом та

міжнародними інвесторами, а також захист прав власності, верховенство права та жорстка боротьба з корупцією. Фактично, це ті фактори, від яких залежить членство України в ЄС.

Висновки до розділу 2

У другому розділі кваліфікаційної роботи здійснений аналіз обсягів та фінансових результатів експорту сільськогосподарської продукції. У 2023 р. експортно-залежна економіка України продовжувала потерпати від наслідків скорочення поставок українських товарів за кордон через повномасштабну окупацію з боку РФ. У серпні минулого року (період збирання врожаю) Україна експортувала товарів на суму 24,5 млрд дол. США, з яких 465,8 млн грн було перераховано до бюджету у вигляді експортного мита. Доходи, отримані експортерами, зменшилися на 15 % порівняно з аналогічним періодом 2022 р. (28,9 млрд дол. США) та на 41 % порівняно з 41,8 млрд дол. США за вісім місяців 2021 р. Зниження надходжень у 2023 р. в порівнянні з рекордними показниками українського експорту в січні та лютому 2022 р., до початку масштабного вторгнення РФ; порівняно з шестимісячним періодом з березня по серпень експорт у 2023 р. був на 2 % вищим, ніж за аналогічний період 2022 р. Однією з основних проблем аграрних підприємств є недостатнє забезпечення та неефективний контроль власних фінансових ресурсів. Тому, що серед найбільш актуальних ризиків можна виділити саме ризик неплатоспроможності та ризик зниження фінансової стійкості. Тож до переліку фінансових ризиків доцільно додати ще й валютний та інфляційний ризик. Провідні сільськогосподарські організації, такі як Продовольча та сільськогосподарська організація, Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку та Конференція ООН з торгівлі та розвитку розробили принципи інвестування, яких повинні дотримуватися всі учасники, щоб інвестиції не завдавали шкоди, були стійкими та сприяли розвитку, зокрема: повагу прав на землю та ресурси; забезпечення

продовольчої безпеки; забезпечення прозорості, ефективного управління та відповідного сприятливого правового та бізнес-середовища; відповідальне агроінвестування, а також забезпечення соціальної та екологічної стійкості. Слід враховувати довгострокові інтереси інвесторів, урядів приймаючих країн та місцевих жителів, щоб гарантувати та погоджувати інтереси всіх сторін. Іноземні інвестиції можуть надати ключові важелі зростання для сільського господарства, включаючи розвиток необхідної інфраструктури та розширення джерел коштів. Пряма інвестиція – це вкладення, яке дає інвестору можливість контролювати діяльність українських агрокорпорацій.

ВИСНОВКИ

Питання забезпечення сталого економічного зростання набуває все більшого значення, особливо з урахуванням значного числа сучасних загроз та фінансових ризиків. Глобалізація економічних процесів, поглиблення міжнародного поділу праці, формування товарних і фінансових ринків, а також інтеграція національної економіки в систему міжнародних фінансів значно підвищують роль експортної діяльності і, відповідно, підвищують значимість функцій, властивих національним підприємствам, що працюють на зовнішніх ринках. Як показує практика взаємодії господарюючих суб'єктів, фінансові відносини в міжнародному середовищі моделюють розвиток людства, тож потребують уважного вивчення.

Актуальність дослідження фінансових аспектів експортної діяльності українських аграрних підприємств на міжнародних ринках обумовило мету нашого кваліфікаційного дослідження, а також окреслило на її основі низку завдань, вирішення яких дозволило нам дійти певних висновків і результатів.

1. *Визначено роль та місце аграрних корпорацій у експортній діяльності.* Аграрний сектор є однією з основних галузей національної економіки України. До початку повномасштабної війни вітчизняний агросектор зростав на 5–6 % на рік, при цьому сільськогосподарське виробництво становило 10 % ВВП, а переробка сільськогосподарської продукції – 16 % ВВП. На сучасному етапі розвитку світової економіки та економіки України в експортна діяльність розвивається досить активно, незважаючи на політичні й мілітарні виклики та складність умов, в яких доводиться працювати українським підприємствам. Одним із можливих шляхів фінансування експорту сільськогосподарської продукції є механізм державно-приватного партнерства. У межах глобалізаційної парадигми реалізація організаційно-інституційних засад системи підтримки експортної діяльності аграрних підприємств передбачає залучення всіх рівнів управління – інституційного, місцевого, регіонального,

субрегіонального, національного, міждержавного та наднаціонального. Спостерігається поява нових форм фінансування – вексельне кредитування, франчайзинг, агролізинг, венчурне фінансування та фінансування через випуск пайових та боргових паперів. Сільське господарство також відіграє важливу роль у структурі експорту країни: Наприкінці 2023 р. на аграрний сектор припадало майже 40 % валютних надходжень країни. Україна залишається одним з провідних світових виробників, виробляючи 90–100 млн тонн зерна на рік. Вона також є третім найбільшим світовим експортером зерна (50–60 млн тонн експортується щорічно). Сільськогосподарська продукція стає пріоритетною для українського товарного експорту. 10 найбільших підприємств-платників податків в агросекторі України сплатили до бюджетів усіх рівнів близько 19,4 млрд грн. Це на 36 % більше, ніж у 2022 р. Корпорація «МХП» залишається найбільшим платником податків у секторі з 6 млрд грн. Найбільший приріст податкових відрахувань продемонструвала компанія «Kernel» – 1,85 млрд грн. У відносному вираженні найбільший приріст серед 10 найбільших платників податків продемонструвала компанія «Louis Dreyfus» – у 2,16 рази. Лише одна компанія, «Нібулон», зменшила свої податкові виплати з 650 млн грн у 2022 р. до 640 млн грн у 2023 р. Більшість українських агрохолдингів котируються на міжнародних фондових біржах, і їхні акції можна купити так само, як і акції іноземних компаній. Зокрема, «Кернел», найпотужніший в Україні виробник соняшникової олії, котирується на Варшавській фондовій біржі. Акції цього аграрного гіганта за рік зросли на 19 % і виплачують щорічні дивіденди у розмірі 2,7 %. Акції цукрового гіганта «Астарта» також торгуються у Варшаві. Цього року компанія показала ще кращі результати: ціна акцій зросла на 52 % протягом року, а дивіденди сягнули 5,71 %. Акції «ІМК» також торгуються на фондовій біржі. Компанія займається вирощуванням і зберіганням сільськогосподарської продукції та виробництвом молока. У довоєнному 2021 р. капіталізація підприємства зросла на 78 %. Дивідендна дохідність компанії є також значною – 11,4 %. Українські аграрії також котируються на Лондонській фондовій біржі. Виробник м'яса птиці «МХП» котирується на Лондонській фондовій біржі. Акції

«Миронівського хлібопродукту» за рік зросли на 15 %, а дивіденди компанії становлять майже 7,3 %. Серед українських сільськогосподарських підприємств корпоративні облігації випустили «Кернел» та «МХП». Цінні папери були випущені в доларах США і мають досить високу дохідність – близько 6–7 %.

2. Досліджено торговельно-економічні угоди та співпрацю з іншими країнами як фактору пожвавлення експортної діяльності вітчизняного аграрного бізнесу. Після втрати РФ та Білоруссю своїх лідируючих позицій (5-те та 14-те місця відповідно у 2022 р.) склад основних покупців українських товарів формується під впливом геополітичного перерозподілу та санкційної політики щодо країн, які підтримують тероризм. Трійка країн, до яких Україна найбільше експортувала товарів у січні-серпні 2023 р: Польща: 3,4 млрд (–25,2 % у порівнянні з січнем-серпнем 2022 р.); Румунія: 2,6 млрд доларів США (+20,6 %); Китай: 1,8 млрд дол. (+8,4 %). За перші вісім місяців 2023 р. експорт до Польщі склав лише 177 млн дол., а до Румунії – 950 млн дол. Китай, третій найбільший покупець української агропродукції, експортував лише на 11 млн дол. більше, ніж Туреччина, чії поставки з України впали на 4,2 % у річному вимірі до 1,8 млрд дол. Обидві країни збільшили обсяги торгівлі з РФ у 2022–2023 рр., незважаючи на тиск західних санкцій. Із числа найбільших споживачів українського експорту лише Єгипет, Індія та США є неєвропейськими країнами, і кожна з цих країн, разом з Молдовою та кількома країнами-членами ЄС, з початку 2023 р. закупила товарів на суму від 200 до 700 млн дол. США, що становить 1–3 % від загального експортного обсягу. Географічна структура експорту з України за перші вісім місяців 2023 р. значно змінилася. Польща залишилася найбільшим напрямком експорту української агропродукції, але її частка зменшилася з 15,5 % до 13,7 %. Румунія посіла перше місце за темпами зростання у січні-серпні 2023 р., збільшивши її до 10,6 %. Іспанія збільшила закупівлі товарів з України на 53 % до 1,1 млрд дол. США та посіла друге місце за позитивною динамікою частки в експорті (з 2 % до 4,6 % від загального обсягу експорту). Також зросла частка українського експорту до таких країн Азії, як Китай (+8,4 %), Туреччина (+4%) та Єгипет (+11 %). Бельгія та Ізраїль також

збільшили закупівлю української продукції. Натомість Німеччина, Італія та Нідерланди скоротили закупівлі української продукції на -11% , -5% та -13% відповідно, незважаючи на те, що є залишаються з найбільших експортних партнерів України. Угорщина, яка була п'ятим найбільшим споживачем української продукції за вісім місяців 2022 р., з початку 2023 р. опустилася в рейтингу найбільших експортних партнерів України. Частка Угорщини в загальному обсязі українського експорту скоротилася з $5,2\%$ до $3,7\%$. РФ зникла з експортної карти України у 2023 р. Офіційні поставки України до її союзників скоротилися на 99% : з $1,7$ млн дол. США та $0,7$ млн дол. до Білорусі та Ірану попереднього року до майже нульового минулого року. Частка Болгарії, Словаччини, Австрії, США, Саудівської Аравії, Іраку, Південної Кореї та Алжиру в експортних надходженнях України також зменшилася. Падіння торгівлі з далекими торговельними партнерами може бути пов'язане з блокадою РФ транспортних шляхів з України до Чорного моря. Станом на кінець 2023 р. Україна отримала $17,4$ млрд дол. грантів та кредитів від іноземних партнерів з початку війни. Наразі Україна потребує допомоги від партнерів, оскільки її економіка ще не оговталася від падіння, спричиненого російською агресією. З початку війни іноземна допомога покрила 55% суми, необхідної для додаткового фінансування бюджету (дефіцит і погашення боргу), яку не можна було покрити за рахунок податків і митних тарифів. Загалом, з початку широкомасштабної війни іноземна фінансова допомога покрила 36% видатків державного бюджету. Решта надійшла від податкових та митних надходжень (34%), друкування гривні НБУ (20%) та випуску військових облігацій (10%). Таким чином, вперше за післявоєнний період зовнішнє фінансування повністю покрило бюджетні потреби. Більшу частину надали США. Крім них, ЄС надав Україні кредит у розмірі 1 млрд євро як першу частину пакету макрофінансової допомоги у розмірі 9 млрд євро; друга частина у розмірі 8 млрд євро мала бути виділена пізніше. Також кошти на підтримку фінансової стабілізації України надали Канада (кредит у розмірі 350 млн доларів США на закупівлю газу для опалювального сезону), Італія (кредитна підтримка у розмірі 200 млн євро) та

Світовий банк (кредитна підтримка у розмірі 120 млн доларів США). Албанія також надала Україні невідкладну допомогу у розмірі 1 млн євро.

3. *Здійснений аналіз обсягів та фінансових результатів експорту сільськогосподарської продукції.* У 2023 р. експортно-залежна економіка України продовжувала потерпати від наслідків скорочення поставок українських товарів за кордон через повномасштабну окупацію з боку РФ. У серпні минулого року (період збирання врожаю) Україна експортувала товарів на суму 24,5 млрд дол. США, з яких 465,8 млн грн було перераховано до бюджету у вигляді експортного мита. Доходи, отримані експортерами, зменшилися на 15 % порівняно з аналогічним періодом 2022 р. (28,9 млрд дол. США) та на 41 % порівняно з 41,8 млрд дол. США за вісім місяців 2021 р. Зниження надходжень у 2023 р. в порівнянні з рекордними показниками українського експорту в січні та лютому 2022 р., до початку масштабного вторгнення РФ; порівняно з шестимісячним періодом з березня по серпень експорт у 2023 р. був на 2 % вищим, ніж за аналогічний період 2022 р. Загальна сума експорту товарів у 2022 р. становила 44,2 млрд дол. США, що на 35 % менше, ніж у 2021 р. Найбільш експортованими товарами з України у січні-серпні 2023 р. були: продовольчі товари (14,6 млрд дол.); метали та вироби з них (2,7 млрд дол.); обладнання та транспортні засоби (2,1 млрд дол.). Експорт сільськогосподарської продукції в п'ять разів перевищує експорт металургійної продукції, тому він є рівноцінним джерелом валютних надходжень для України. Загальна товарна структура експорту виявилася більш стійкою до змін, ніж географічний розподіл, але у 2023 р. були внесені певні корективи в товарний профіль українського експорту. Порівняно з 2022 р. частка товарного експорту збільшилася наступним чином: зернові культури (частка експорту зросла на 6,9 % до 25 %), з чистим збільшенням обсягу експорту на 887 млн дол.; олії та жири (з 2,8 % до 15,4 %); харчові залишки та відходи (до 3,6 %); цукор (до 1,4 %).

4. *Проаналізовано ризики та можливості фінансового управління в умовах міжнародного експорту.* Однією з основних проблем аграрних підприємств є недостатнє забезпечення та неефективний контроль власних фінансових

ресурсів. Тому, що серед найбільш актуальних ризиків можна виділити саме ризик неплатоспроможності та ризик зниження фінансової стійкості. Тож до переліку фінансових ризиків доцільно додати ще й валютний та інфляційний ризик. Агресія РФ проти України значно підвищила рівень ризиків, які впливають на стабільність вітчизняної агросистеми. З початку широкомасштабного вторгнення російських військ аграрний сектор України зазнав збитків на суму 4,3 млрд дол. США. Найбільше постраждали сільськогосподарські землі. Втрати від окупації, забруднення мінами та боєприпасами, що не вибухнули, а також прямі фізичні збитки склали 2,1 млрд дол. США. Сільськогосподарська техніка була пошкоджена на суму близько 50 млн дол., а руйнування зерносховищ призвело до збитків у розмірі 273 млн дол. Блокада портів на Чорному та Азовському морях зменшила експортний потенціал України з близько 6 млн тонн до 600 тис тонн, тобто удесятеро. Це скорочення впливає на доходи аграріїв, які виробляють експортну продукцію, а також на валютні надходження країни. Якщо з березня по травень 2022 р. вартість експорту зерна та олії склала 2,7 млрд дол. США, а за ті ж три місяці 2023 р. Україна втратила близько 2 млрд дол. через зниження експортного потенціалу.

5. *Окреслено напрямки взаємодії аграрних підприємств з фінансовими інституціями у контексті експортних операцій.* Зменшення іноземних інвестицій у сільськогосподарський сектор розглядається як загроза продовольчій безпеці. Провідні сільськогосподарські організації, такі як Продовольча та сільськогосподарська організація, Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку та Конференція ООН з торгівлі та розвитку розробили принципи інвестування, яких повинні дотримуватися всі учасники, щоб інвестиції не завдавали шкоди, були стійкими та сприяли розвитку, зокрема: повагу прав на землю та ресурси; забезпечення продовольчої безпеки; забезпечення прозорості, ефективного управління та відповідного сприятливого правового та бізнес-середовища; відповідальне агроінвестування, а також забезпечення соціальної та екологічної стійкості. Іноземні інвестиції можуть надати ключові важелі зростання для сільського господарства, включаючи

розвиток необхідної інфраструктури та розширення джерел коштів для існування для місцевого населення. Якщо масштабне придбання землі спричиняє її експропріацію або нераціональне використання, то іноземні інвестиції в сільськогосподарські землі можуть бути політично неприйнятними. Тому слід враховувати довгострокові інтереси інвесторів, урядів приймаючих країн та місцевих жителів, щоб гарантувати та погоджувати інтереси всіх сторін. Зазвичай ці домовленості мають транснаціональний характер. Варіант інвестування – це акції агропромислового гіганта. Це може бути, наприклад, виробник сільськогосподарської техніки Deere & Co, добрива – Nutrien або фармацевтичні препарати та вакцини для тварин – Zoetis. Такі компанії зростають разом з аграрним сектором, оскільки поставляють йому продукцію власного виробництва. Якщо немає потреби розбиратися в потенціалі кожної компанії, можна обрати один з варіантів, які спеціалізуються на аграрному секторі. Іншими словами, купувати акції фондів, які інвестують у широкий спектр компаній, щоб забезпечити диверсифікацію. Наприклад, якщо трактор Deere & Company програє трактору Kubota, інвестор все одно виграє, оскільки фонд інвестує в обидві компанії та багато інших. Приклад – фонд VanEck Vectors Agribusiness. Минулого року акції компанії зросли на 22 %. Крім того, компанії, в які інвестує VanEck Vectors Agribusiness, платять дивіденди, які фонд виплачує своїм клієнтам. Наразі компанія виплачує дивіденди у розмірі трохи більше 1 % на рік. Продаж акцій сільськогосподарських компаній новим інвесторам є найменш привабливим способом залучення коштів. Такі форми існують і здебільшого використовуються для розвитку агрокомпанії, а не для задоволення поточних потреб. Пряма інвестиція – це вкладення, яке дає інвестору можливість контролювати діяльність українських агрокорпорацій.

Фінансові вливання у в АПК, зазвичай, спрямовані на підвищення продуктивності, зниження виробничих витрат, захист навколишнього середовища та підвищення якості продукції. Таким чином, якщо Україна, як один з провідних світових експортерів сільськогосподарських продуктів, відчує брак необхідного фінансування, це призведе до скорочення глобальної пропозиції і,

відповідно, до зростання світових цін. Найбільше постраждають країни, які залежать від імпорту, та країни, де значна частина населення перебуває за межею бідності. Тому допомога у пошуку нових міжнародних ринків, партнерів та покупців, зокрема доступ до ринку ЄС, є одним з ключових факторів довгострокового розвитку сільського господарства. Експортоорієнтованим фермерам та виробникам агропродукції мають бути надані програми підтримки для розробки та адаптації сортів продукції, сертифікації та отримання відповідних дозволів, логістики та міжнародного банківського фінансування, а також співпраці на регіональному та міжнародному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрні розписки як спосіб залучення коштів. URL: <https://legalaid.ua/ua/agrarni-rozpysky-yak-sposib-zaluchennya-koshtiv> (дата звернення: 07.03.2024).
2. Агроекспорт у квітні зріс на 16% від березня. URL: <https://skilky-skilky.info/ahroeksport-u-kvitni-zris-na-16-vid-bereznia> (дата звернення: 05.03.2024).
3. Агропродовольчий експорт України: підсумки 2022 р. URL: <https://uadairy.com/agroprodovolchuj-eksport-ukrayiny-pidsumky-2022-roku> (дата звернення: 09.03.2024).
4. Агросектор України відновиться лише через 20 років після війни. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/agrosektor-ukrajini-vidnovitsya-lishe-cherez-20-rokiv-pislya-viyuni> (дата звернення: 07.03.2024).
5. Агросектор України вплив війни та перспективи відновлення. URL: <https://dlf.ua/ua/agrosektor-ukrayini-vpliv-vijni-ta-perspektivi-vidnovlennya> (дата звернення: 07.03.2024).
6. Антонюк О. П., Антонюк П. О., Лисюк В. М. Аналіз динаміки та структури експорту агропродовольчої продукції. *Економіка харчової промисловості*. 2017. Вип. 3. С.8–15.
7. Артиш В. Місце України в процесах аграрного розвитку світової економіки. *Scientific Collection «InterConf»*. 2023. № 144. Р. 49–57.
8. Бабан Т. О. Експортний потенціал малих суб'єктів господарювання аграрної сфери. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2019. Вип. 202. С. 110–119.

9. Батюк Р. Моделювання зовнішньоекономічної взаємодії аграрних підприємств України. *Економіка та суспільство*. 2022. № 44. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-39> (дата звернення: 07.04.2024).
10. Богданьок О. Населення Землі сягнуло 8 мільярдів – ООН. URL: <https://susplne.media/316964-naselenna-zemli-sagnulo-8-milardiv-oon> (дата звернення: 11.03.2024).
11. Вартість сільгосппродукції у світі злетіла до історичного максимуму – FAO. URL: <https://superagronom.com/news/15149-vartist-silgospproduktsiyi-u-sviti-zletila-do-istorichnogo-maksimumu--fao> (дата звернення: 17.03.2024).
12. Васютинська Л. А. Міжнародні фінанси: навч. посіб. Одеса : ФОП Бондаренко, 2017. 310 с.
13. Вдовенко І. Фінансові механізми забезпечення розвитку підприємств аграрного сектору економіки: особливості та недоліки. *Підприємництво та інновації*. 2020. № 5. С. 88–92.
14. Вербицька Г. Л. Проблеми вітчизняних експортерів в умовах воєнного часу. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2023. Т. 1. № 19. С. 167–176.
15. Випуск Макроекономічного моніторингу України від ІЕД: основні цифри, тенденції та події. URL: <https://business.dii.gov.ua/cases/novini/vipusk-makroekonomicnogo-monitoringu-ukraini-vid-ied-osnovni-cifri-tendencii-ta-podii-serpna-2023-roku> (дата звернення: 07.05.2024).
16. Відмінності лізингу від кредиту. Переваги та недоліки URL: <https://finance.ua/ua/credits/leasing-vs-credit> (дата звернення: 07.03.2024).
17. Вплив війни на стан аграрної галузі в Україні. URL: <https://economics.org.ua/images/Analitika-agro-sector2023.pdf> (дата звернення: 19.03.2024).
18. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Зовнішньоекономічна діяльність та результативність функціонування аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 6–17.

19. Галас Л. І., Дзямучич М. І., Шматковська Т. О. Особливості експортної діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні. *Економічний форум*. 2021. № 2. С. 74-80.
20. Гальцова О. Л. Сучасний стан експортного потенціалу АПК України. *Економіка та держава*. 2014. № 3. С. 12–17.
21. Гвоздьова О. Експорт з України під час війни: як змінилась структура постачань української продукції за кордон. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/24/692959> (дата звернення: 06.03.2024).
22. Гончаренко І. В., Гах А. В., Ковалевська О. С. Підтримка держави у реалізації експортного потенціалу аграрних підприємств. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2013. № 6. С. 21–25.
23. Громов О. Сільське господарство під час війни: зміна пріоритетів. URL: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/silske-gospodarstvo-pid-chas-vijni-zmina-prioritet> (дата звернення: 07.03.2024)
24. Гук Л. «Житниця Європи»: поточного року збитки вітчизняного агропромислового комплексу оцінюються в мільярдах. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/zhitnitsja-jevropi-potochnoho-roku-zbitki-vitchiznjano-hropromislovoho-kompleksu-otsinjujutsja-v-miljardakh.html> (дата звернення: 17.03.2024).
25. Гуменюк Я. М. Аграрний експорт України: аналіз та стратегічне планування. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 53. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2712/2626> (дата звернення: 07.03.2024).
26. Доцюк С. О. Сучасні аспекти зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств України. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. № 39. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1357/1311> (дата звернення: 07.03.2024).

27. Драйвери української економіки. Агрокомпанії, що сплатили найбільше податків у 2023 р. URL: <https://forbes.ua/company/drayveri-ukrainskoi-ekonomiki-agrokompanii-shcho-splatili-naybilshe-podatkov-u-2023-mu-26012024-18776> (дата звернення: 06.05.2024).
28. Дяченко О. П. Експортний потенціал аграрної галузі України в умовах воєнного стану *Economic Bulletin of the Black Sea Littoral*. 2022, Issue 3. P. 18–32.
29. Збитки агросектору від війни складають \$8,7 млрд: які регіони постраждали найбільше. URL: <https://landlord.ua/news/zbytky-ahrosektoru-vid-viiny-skladaiut-8-7-mlrd-iaki-rehiony-postrazhdaly-naibilshe> (дата звернення: 07.03.2024).
30. Збитки, завдані сільськогосподарському сектору внаслідок війни, становлять від 4 до 6 млрд доларів – FAO. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/849293.html> (дата звернення: 07.03.2024)
31. Збіжжя, яке їде морем, витягає наш експорт URL: <https://infoindustria.com.ua/zbizhzhya-yake-yide-morem-vytyagaye-nash-eksport> (дата звернення: 07.03.2024).
32. Зеленський А. В. Фінансове регулювання аграрного сектору економіки України. Дис. на здобуття наук. ступ. к.е.н., спец 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Київ : Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2016. 224 с.
33. Інвестиції в сільське господарство зростають прискореними темпами. URL: <http://propozitsiya.com/ua/investiciyi-v-silске-gospodarstvo-zrostayut-priskorenimi-tempami> дата звернення: 07.03.2024).
34. Індекс споживчих цін – Держстат. URL: https://ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/isc_u.htm (дата звернення: 07.03.2024).
35. Карасьова Н. А. Експортоорієнтована діяльність аграрного сектора в умовах глобалізації світової економіки. Житомир : Полісся, 2016. 256 с.

- 36.Кнейслер О. В., Письменна Т. В., Костецький В. В., Лубкей Н. П.
Фінансові ризики суб'єктів господарювання: навч. посіб. Тернопіль :
Осадца Ю. В., 2017. 138 с.
- 37.Корнилюк Р. Сильне плече аграріїв. URL:
<https://blog.youcontrol.market/silnie-pliedhie-aghrariyiv> (дата звернення:
21.03.2024).
- 38.Кудінова М., Рубайко М. Механізми міжнародної підтримки
зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в Україні.
Економіка та суспільство. 2023. № 57. URL:
<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3156/3079>
(дата звернення: 07.03.2024).
- 39.Кузьмінов М. Фінансування експортної діяльності аграрних компаній.
Ринок цінних паперів України. 2016. № 11–12. С. 13–18.
- 40.Куліш Г. П Родніченко І. В. Вплив фінансових ризиків на результати
діяльності підприємства. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип.
25. С. 98–103.
- 41.Лисак О. І., Андрєєва Л. О. Проблеми та перспективи експорту аграрної
продукції України. *Agricultural and Resource Economics: International
Scientific E-Journal*. Vol. 3. № 1. 2017. Р. 139–151.
- 42.Мамонова Н., Бородіна О., Кунс Б. Українське сільське господарство у
воєнний час стійкість, реформи та ринки. URL:
<https://www.tni.org/en/article/ukrainian-agriculture-in-wartime?translation=uk>
(дата звернення: 25.03.2024).
- 43.Маранчак М. Україна може збільшити експорт продуктів переробки на
\$14 млрд. URL: [https://forbes.ua/money/ukraina-mozhe-zbilshiti-eksport-
produktiv-pererobki-na-14-mlrd-topmenedzher-mckinsey-amp-company-
prokhorenko-pro-mozhливosti-dlya-ukrainskikh-agrariiv-shist-grafikov-
23022024-19406](https://forbes.ua/money/ukraina-mozhe-zbilshiti-eksport-produktiv-pererobki-na-14-mlrd-topmenedzher-mckinsey-amp-company-prokhorenko-pro-mozhливosti-dlya-ukrainskikh-agrariiv-shist-grafikov-23022024-19406) (дата звернення: 27.04.2024).
- 44.Матвеев М. Сільське господарство та ринок сільськогосподарських
земель України: вплив війни. URL: <https://voxukraine.org/silске->

- gospodarstvo-ta-rynok-silskogospodarskyh-zemel-ukrayiny-vplyv-vijny (дата звернення: 24.03.2024).
45. Матвіїшин Є. Г., Гаврюшина М. Є. Прогнозування впливу російської військової агресії на обсяги виробництва та експорту української аграрної продукції. *Ефективність державного управління*. 2023. № 4 (73). С. 51–55.
46. Мацибора Т. В. Інвестиційна привабливість аграрного сектору України: регіональний аспект. *Економіка АПК*. 2018. № 3. С. 49–55.
47. Мінфін: Звіт «Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення України» надає висновки щодо втрат України від війни з росією з 24 лютого до 1 червня та окреслює потреби країни у реконструкції та відновленні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukrainy-ievropeiska-komisiia-ta-svitovyi-bank-prezentuvaly-zvit-shvydka-otsinka-zavdanoi-shkody-ta-potreb-na-vidnovlennia> (дата звернення: 07.03.2024).
48. Місячний Економічний Моніторинг України № 224, вересень 2023 р. http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/MEMU/MEMU_Sept2023_224.pdf (дата звернення: 07.03.2024).
49. Мудріян К. Потоки українського зерна у 2024/25: зміна берегів? – ASAP AGRI. URL: <https://ua.sudohodstvo.org/potoky-ukrayinskogo-zerna-u-2024-25-mr-zmina-beregiv-asap-agri> (дата звернення: 07.03.2024).
50. Мустафаєва Л. А., Босак А. О. Міжнародна конкурентоспроможність аграрного сектору України: теоретичний базис і проблеми розвитку. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка»*. № 851. 2016. С. 199–205.
51. Мухін Д. Топ-5 партнерів України в зовнішній торгівлі. URL: <https://www.ukr.net/news/details/economics/99866906.html> (дата звернення: 27.03.2024).
52. Надвигинський С. А. Сучасні умови формування та реалізації експортного потенціалу аграрної сфери регіонів України. *Економічний аналіз*. 2018. Т. 28. № 3. С. 56–61.

53. Наконечна К. В. Експортний потенціал аграрної продукції України: перспективи розвитку. *Ефективна економіка*. 2019. № 10. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/10_2019/52.pdf (дата звернення: 25.03.2024).
54. Негрей М. В., Тараненко А. А., Костенко І. С. Аграрний сектор України в умовах війни: проблеми та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1474/1420> (дата звернення: 27.03.2024).
55. Нейтер Р., Зоря С., Муляр О. Збитки, втрати та потреби сільського господарства через повномасштабне вторгнення. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3_ukr.pdf (дата звернення: 27.03.2024).
56. Нечипорук К. О., Щербань Р. І. Угода про асоціацію України та ЄС: процес укладення угоди та його наслідки для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 22. С. 5–9.
57. Огляд збитків та втрат в АПК: проєкт з підрахунку збитків та втрат в АПК з метою інформування широкої аудиторії та політиків про потреби у компенсації та відновленні. URL: <https://kse.ua/ua/oglyad-zbitkiv-ta-vtrat-v-ark> (дата звернення: 27.03.2024).
58. Огляд зовнішньої торгівлі України товарами у січні–вересні 2023 – Федерація роботодавців України. URL: https://fru.ua/images/doc/analytics/2023/Oglyad_ZED_9_2023.pdf (дата звернення: 07.03.2024).
59. Огляд продовольчої безпеки та політики в Україні. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/05/Food-security-and-policy-in-Ukraine_ukr.versiya-1.pdf (дата звернення: 07.03.2024).
60. Омаір А. І., Чемчикаленко Р. А. До питань забезпечення фінансово-економічної стабільності українських експортерів агропродукції під час війни. *Сучасні перетворення міжнародного бізнесу: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (23 квітня 2024 р., м.

- Харків) / за заг. ред. С. І. Архієреєва, І. О. Дерід . Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 76–80.
61. Осіпова Л. динаміка експорту України в умовах повномасштабної війни: проблеми та можливі шляхи їх усунення в контексті євроінтеграції. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки»*. 2022. № 6. Т. 2. С. 50–54.
62. Осташко Т. О. Експорт агропродовольчих товарів у ЄС: перспективи і завдання. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 83–94.
63. Ощепков О.П. Магденко С.О. Формування передумов експортної стратегії розвитку підприємств агропродовольчого комплексу України. *Економіка харчової промисловості*. 2018. Т. 10. Вип. 3. С. 21–26.
64. Павлова О. М., Ісхаков Є. Ш. Фінансові ресурси аграрного сектору економіки України. *Ефективна економіка*. 2014. № 5.
<http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3043> (дата звернення: 07.03.2024).
65. Петренко О. П. Фінансові ризики в діяльності аграрних підприємств. *Economic Bulletin of the Black Sea Littoral*. 2022. Issue 3. P. 77–86.
66. Поточного рівня експорту недостатньо для вивезення врожаю 2023 р.
URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/potochnogo-rivnya-eksportu-nedostatno-dlya-vivezennya-vrozhayu-2023-roku> (дата звернення: 07.03.2024).
67. Приймак С.В. Фінансовий аналіз. Практикум: навч. посіб. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. 264 с.
68. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку: Указ Президента України №1063/2011 від. 23.11.2011 р. Дата оновлення: 07.07.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011> (дата звернення: 27.03.2024).
69. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України № 3480-IV від 23.02.2006 р. Дата оновлення: 27.04.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15> (дата звернення: 07.03.2024).

70. Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 р.: Розпорядження Кабінету міністрів України № 588-2019-р від 10.07.2019 р. Дата оновлення: 12.05.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-p> (дата звернення: 07.03.2024).
71. Про фінансовий лізинг: Закон України № 1201-IX від 04.02.2021 р. Дата оновлення: 01.01.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-20> (дата звернення: 27.03.2024).
72. Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності: Закон України № 1792-VIII від 20.12.2016 р. Дата оновлення: 01.01.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1792-19> (дата звернення: 07.03.2024).
73. Проблеми експорту зерна через ЄС та потужностей зберігання в Україні. URL: <https://elevatorist.com/blog/read/761-eksport-cherez-suhoputni-shlyahi-do-yes-mojlivosti> (дата звернення: 09.04.2024).
74. Проект «Плану відновлення України». Матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf> (дата звернення: 09.04.2024)
75. Радченко О. П., Карадобі Т. В. Перспективи розвитку експортного потенціалу аграрної сфери України. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 43. С. 84–88.
76. Россоха В., Шарапа О. Експортний потенціал аграрних підприємств. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 4. С. 44–63.
77. Самойлюк М. Фінансова допомога від міжнародних партнерів: скільки Україна отримала. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/09/6/691164/> (дата звернення: 27.03.2024).
78. Самошкіна І. Д., Гриб Є. С. Фінансовий механізм управління ризиками сталого розвитку аграрного сектору економіки. *Фінанси, банківська*

- справа та страхування*. 2023. Вип. 48. URL:
<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2250/2173>
(дата звернення: 07.03.2024).
79. Сільське господарство в Україні. URL: <https://dlf.ua/ua/silске-gospodarstvo-v-ukrayini> (дата звернення: 07.03.2024).
80. Сільське господарство: пріоритети сталих інвестицій для сприяння відновленню України. URL: <https://ecoaction.org.ua/sh-priorityty-stalykh-investytstij.html> (дата звернення: 07.03.2024).
81. Старинець О. Г. Фінансові ризики в діяльності сільськогосподарських підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 34. С. 180–184.
82. Стендер С. В. Аграрна розписка та вексельна форма як альтернативні джерела кредитування аграрних підприємств. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. № 8. С. 800–805.
83. Терещук А. Топ-10 країн-імпортерів української аграрної продукції під час війни. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/top10-krayinimporteriv-ukrayinskoji-agrarnoi-produkciyi-pid-chas-viyni.html> (дата звернення: 27.03.2024).
84. ТОП-10 платників податків серед агрокомпаній у 2023 р. URL: <https://latifundist.com/novosti/63644-top-10-platnikiv-podatkiv-sered-agrokompanij-u-2023-rotsi--infografika> (дата звернення: 27.03.2024).
85. Україна забезпечила у 2022-2023 рр. додаткове зростання ВВП Польщі на 1–3% щорічно – Шмигаль. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/971396.html> (дата звернення: 27.03.2024).
86. Україна торік найбільше експортувала агропродукцію у Румунію, Китай та Туреччину. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3820683-ukraina-torik-najbilse-eksportovala-agroprodukciju-u-rumuniu-kitaj-ta-tureccinu.html> (дата звернення: 17.03.2024).

87. Фінансування агробізнесу в Україні. URL: <https://dlf.ua/ua/finansuvannya-agrobiznesu-v-ukrayini> (дата звернення: 17.03.2024).
88. Фіщук І. О. Статистичний аналіз експорту продукції аграрного сектору економіки України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія «Економіка та управління»*. 2022. № 5. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-03-03> (дата звернення: 27.04.2024).
89. Хаджирадєва В. Україна більше імпортує товарів, ніж експортує. URL: <https://ua.korrespondent.net/articles/4688962-ukraina-bilshe-importuie-tovariv-nizh-eksportuie> (дата звернення: 27.04.2024).
90. Харченко В. В., Харченко Г. А. Інноваційно-інвестиційне забезпечення формування ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств: монографія. Київ : Компринт, 2015. 268 с.
91. Частка агропродукції в загальному експорті України зросла до 62%. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3820712-castka-agroprodukcii-v-zagalnomu-eksporti-ukraini-zrosla-do-62-iae.html> (дата звернення: 27.04.2024).
92. Чемчикаленко Р. А., Ланевський М. Є. Щодо проблем здійснення комплексного аналізу фінансового стану підприємства. *Економічне зростання: стратегія, напрями і пріоритети: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 вересня 2017 р., м. Запоріжжя)*. Запоріжжя : Східноукраїнський інститут економіки та управління, 2017. С. 136–140.
93. Шейко Ю. У ЄС схвалили план, як допомогти Україні експортувати зерно. URL: <https://www.dw.com/uk/u-yes-predstavlyu-plan-yak-dopomohty-ukraini-eksportuvaty-zerno/a-61778651> (дата звернення: 25.03.2024).
94. Школьник І. О., Боярко І. М., Дейнека О. В. Фінансовий аналіз: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 368 с.
95. Як Україні відновити агросектор після війни. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/06/21/87463227> (дата звернення: 29.03.2024).

96. Bogonos, M. Agricultural Outlook Ukraine – 2030 Financial Aid to Crop Producers. *KSE Working Paper*. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/06/2050-projections-for-crops.pdf> (Last accessed: 07.03.2024)
97. Fernando, J. What Is an IPO How an Initial Public Offering Works. URL: <https://www.investopedia.com/terms/i/ipo.asp> (Last accessed: 27.03.2024).
98. Hussein, H., Knol, M. The Ukraine War, Food Trade and the Network of Global Crises. *The International Spectator. Italian Journal of International Affairs*. 2023. № 58 (3). P. 74–94.
99. Ilie, L. EU to Step Up Checks to Ease Farmers’ Fears About Ukrainian Grain Flows – Commissioner. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/eu-step-up-checks-ease-farmers-fears-about-ukrainian-grain-flows-commissioner-2024-03-01> (Last accessed: 27.03.2024).
100. Kryukova I. O., Kalyna T. Ye., Panteleiev V. P., Minakova S. M. The Export Potential of the Agrarian Sector of Ukraine in a Competitive Environment. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. Vol. 3. №. 26. 2018. P. 196–207.
101. Lukash, S. M., Sokhan, I. V., Danko, Y. I. Research on Foreign Economic Activity of Agrarian Enterprises of Ukraine. *Наукові перспективи*. 2023. № 1 (31). С. 219–228.
102. Skwirowski, P. Handel między Polska i Ukraina. Który kraj na nim lepiej wychodzi? URL: <https://www.rp.pl/dane-gospodarcze/art39935541-handel-miedzy-polska-i-ukraina-ktory-kraj-na-nim-lepiej-wychodzi> (Last accessed: 27.03.2024).
103. The Food and Agriculture Organization (FAO). URL: <https://latifundist.com/kompanii/1044-the-food-and-agriculture-organization> (Last accessed: 07.03.2024).

ДОДАТКИ

«ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА МІЖНАРОДНИХ РИНКАХ»

ДОДАТОК А

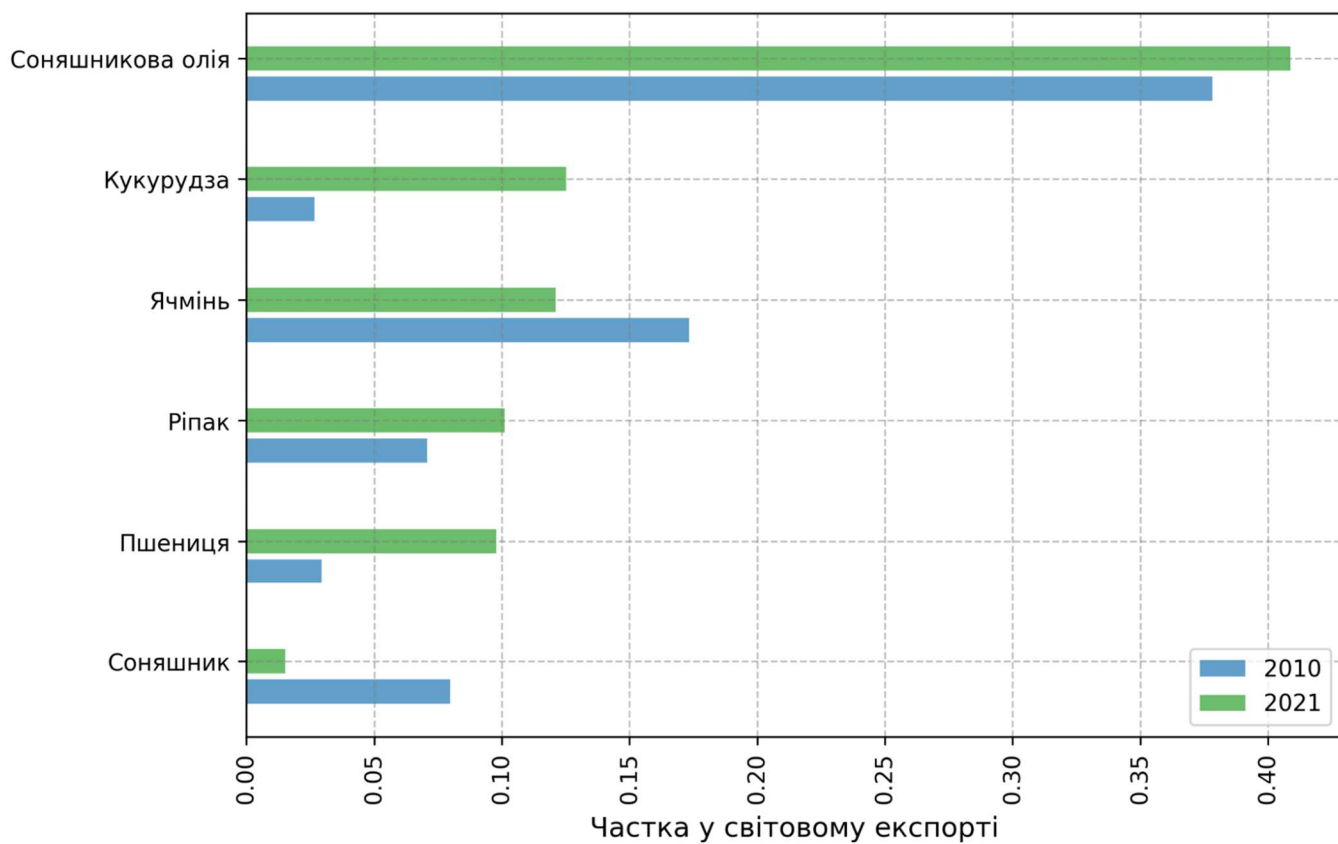

Рисунок А. 1 – Частка України у світовому експорті зернових

Джерело: [44]

ДОДАТОК Б

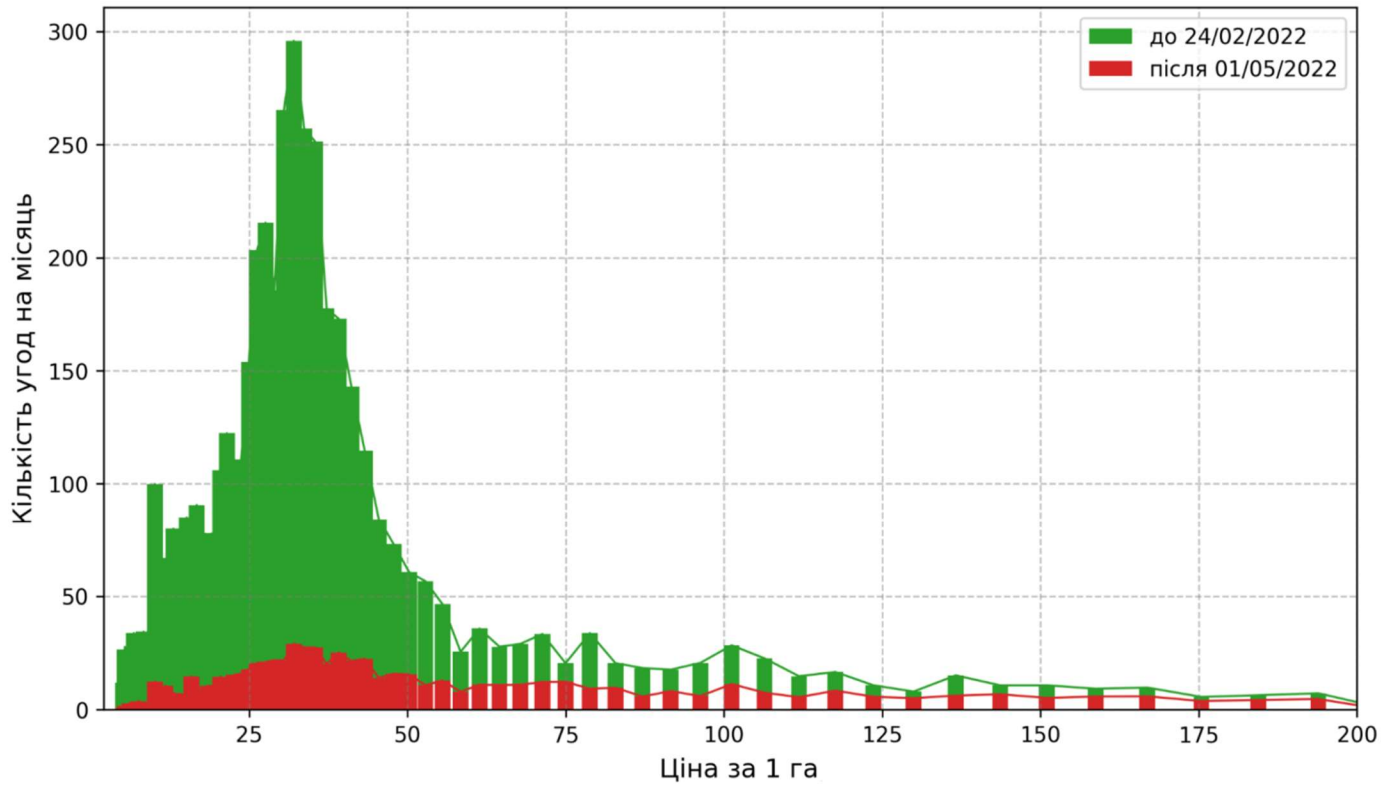

Рисунок Б. 1 – Розподіл цін на землю сільськогосподарського призначення до та під час війни

Джерело: [44]

ДОДАТОК В

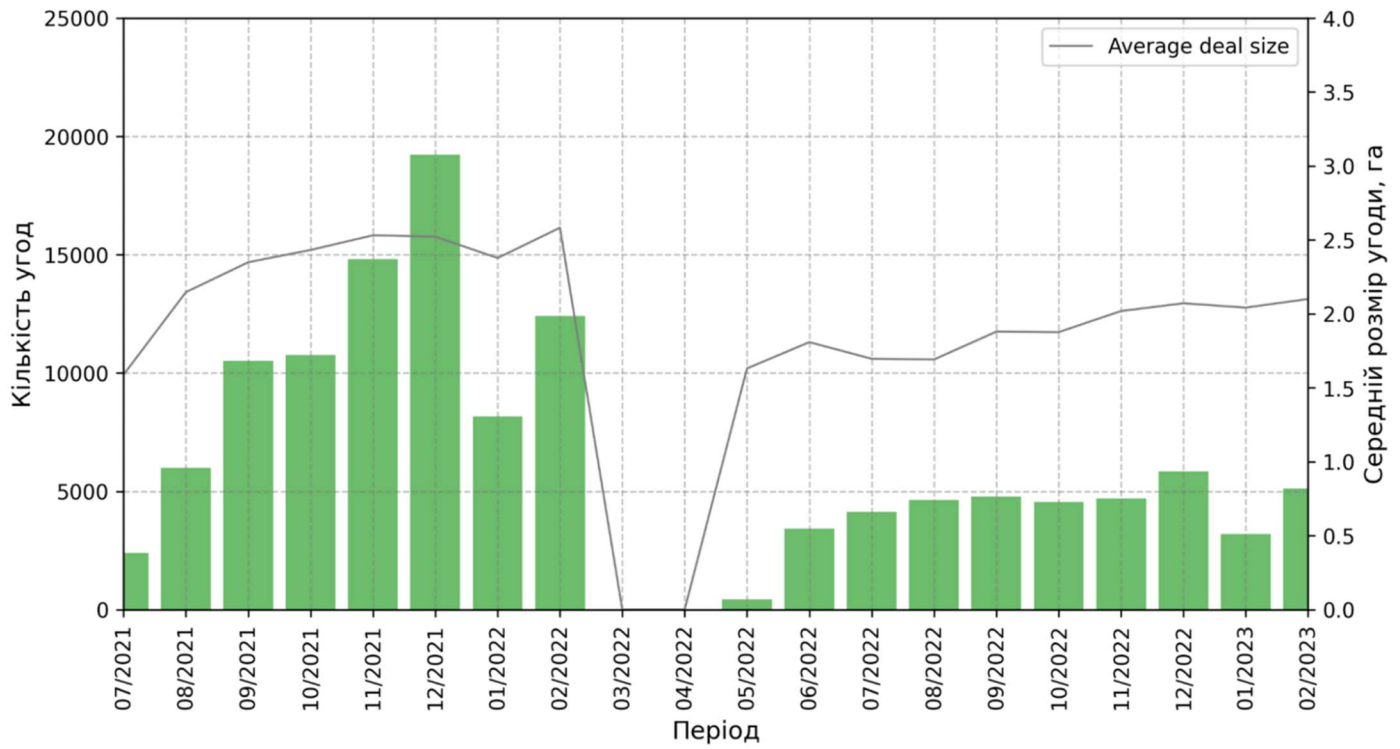

Рисунок В. 1 – Кількість угод за місяць та середній розмір угоди

Джерело: [44]

ДОДАТОК Г

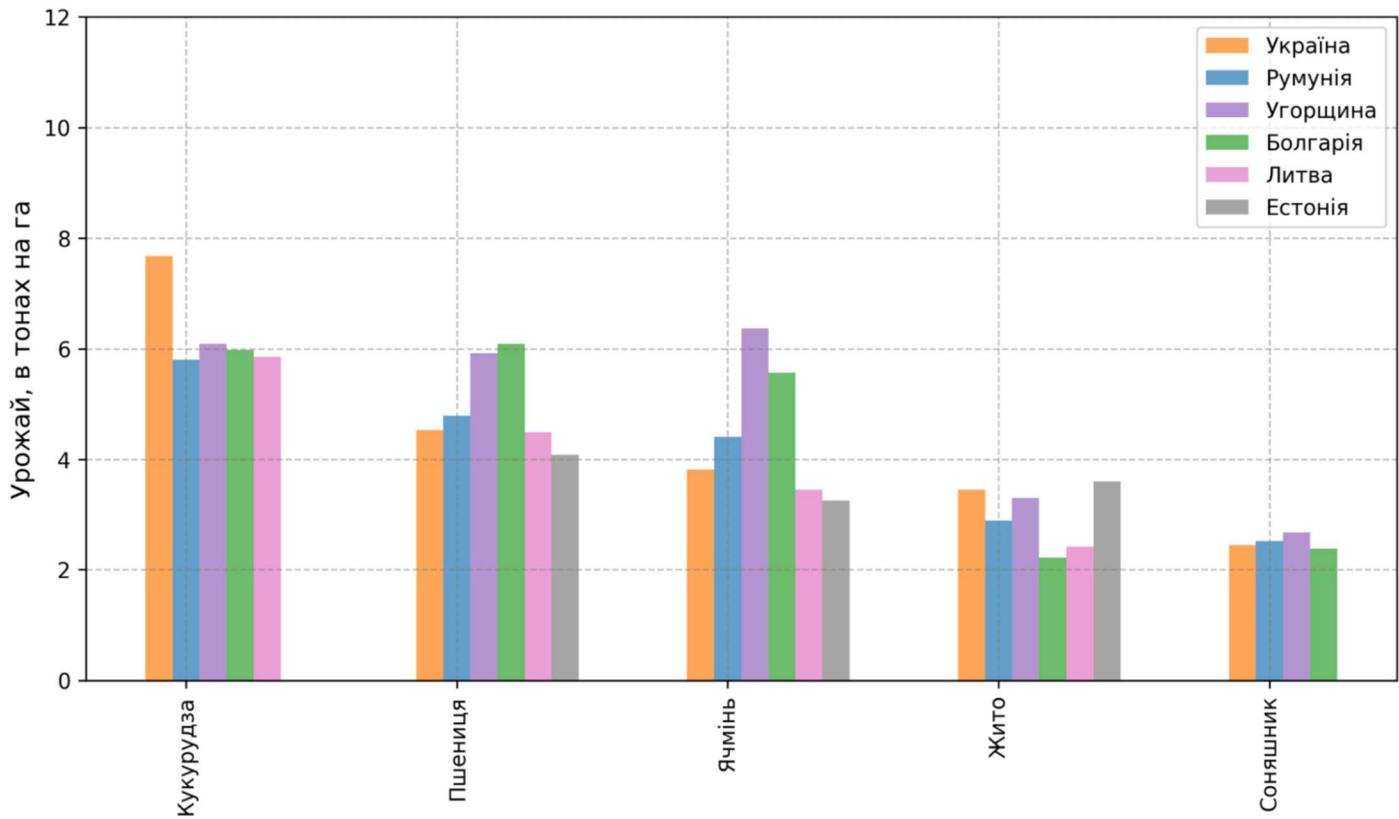

Рисунок Г. 1 – Обсяги сільхозпродукції в країнах ЄС

Джерело: [44]